

Ontstaan en ontwikkeling van de stad Halle

MARCEL FRANSENS

Inleiding

Halle was geen stad van Brabant

Deze reeks bijdragen focust op de “smalle” steden van Vlaams-Brabant. Halle hoorde daar niet bij. De staatkundige wegen van Halle scheidden zich van de andere Brabantse plaatsen in 1194. De eindeloze oorlogen en schermutselingen voor de verdeling van de oude gouw “Brabantia” werden toen besloten met een vredesverdrag tussen de graven van Henegouwen en Leuven (de latere hertogen van Brabant), afgesloten ergens tussen Lembeek en Halle. Sindsdien veranderden de grenzen en invloedssferen praktisch niet meer maar er volgde een twee eeuwen lange “koude oorlog” voor de inpalming van talloze rechten en inkomsten. Voor Halle werd dit pleit pas beslecht in 1331/’32. Van dan af zou Halle vanuit Bergen (Mons) bestuurd worden. Heel het Ancien Régime door zou het dagdagelijkse leven in Halle echter nog verder in grote mate Brabants blijven. Uiteindelijk zou het via het “Département de la Dyle” in het huidige Brabant, en vervolgens Vlaams-Brabant terugkeren.

Ontstaan en ontwikkeling van de middeleeuwse Stad Halle in afleveringen

Deze bijdrage is opgebouwd op basis van een reeks van artikelen en verhandelingen die verschenen in de jaren 1967-2014 in het tijdschrift “Hallensia” en de “Verhandelingen”, beide van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle. In die artikelen vindt de lezer nadere informatie en onder meer ook de bronnen waarop deze tekst gesteund is. Meer hierover is te vinden in www.hallensia.be

Deze artikelen zijn gespreid **over een halve eeuw** en focussen vooral op het onroerend erfgoed. Door hun inhoud nu te integreren in een algemeen historisch schema zijn een aantal kruisverbindingen naar voor gekomen die enkele volledig nieuwe inzichten in de Halse geschiedenis bieden. Het eindresultaat is meer geworden dan de som der delen.

Overzicht

1. Nederzettingsspatronen in Pajottenland en Zennevallei geografische uitgangssituatie
2. Oud-Brabants domein en Henegouwse stad historisch proces
3. Stadslucht maakt vrij juridische en materiële voltooiing van de stad Halle
4. Stedelijke iconen

Hoofdstuk 1 verklaart hoe de fysische, geografische site van Halle als het ware voorbestemd was om plaats te bieden aan een regionaal-stedelijk centrum. Het tweede hoofdstuk verhaalt hoe politieke ontwikkelingen tot het ontstaan en de groei van de stad bijdroegen. Het derde hoofdstuk behandelt dan de formele stadswording. Het vierde en laatste hoofdstuk gaat over specifieke aspecten van Halle als stad.

Uit deze opsomming blijkt al meteen dat het gaat om een multidisciplinaire benadering. Dit is de enig mogelijke benadering voor een zo complex fenomeen als de stadswording.

1. Nederzettingsspatronen in Pajottenland en Zennevallei

www.Hallensia.be/documentatie/bestanden ¹

1.1 Methode

Studiegebied: de nederzettingen binnen een straal van 5 km rond Halle.

Bronnen

- De kaart van Ferraris (1773): nederzettingen en wegen
- De huidige topografische “stafkaarten”: reliëf, waterlopen, puinkegels
- Oude stafkaarten (1865) aanknopingspunten tussen de twee vorige
- De geologische kaart rotsbodems, bronniveaus
- De bodemkaarten wateroverlast
- Oude kadasterkaarten (Vandermaelen 1836, Popp)

Voor elk van de bestudeerde nederzettingen copiëerden we van de Ferrariskaarten de bebouwing en de wegen², van de topografische kaarten de hoogtelijnen en waterlopen. Uit deze combinatie voor een reeks grote en kleine nederzettingen werd **de samenhang tussen de topografische**

1 Dit nummer van Hallensia is volledig uitgeput. Het is daarom in extenso te vinden op de website van de KGOKH (Hallensia.be) en kan vrij gedownload worden.

2 Gecorrigeerd op basis van de topografische kaarten.

situatie, de locatie van de nederzettingen en het verloop van de wegen duidelijk. De lokale situaties werden verder verfijnd op grond van aanvullende geografische en historische gegevens. Elementen die in 1773 duidelijk van recente datum waren zoals bv. nieuw aangelegde steenwegen, werden er uit verwijderd zodat het eindresultaat grosso modo de situatie rond 1700 weergeeft. Gezien het immobilisme eigen aan de kadastrale gegevens mag er van uitgegaan worden dat het in feite om een veel oudere situatie gaat.

Al deze elementen samen leverden de **omgevingsfactoren die het nederzettingsspatroon in het verleden bepaald hebben**. Die worden hierna toegelicht en vervolgens geïllustreerd met de nederzettingen die binnen het Halse domein gelegen zijn. Dan worden ze toegepast op de stad Halle.

1.2 Nederzettingfactoren

Reliëf en waterhuishouding

- Water is noodzakelijk voor de bewoners en voor hun bedrijven. De nederzettingen zoeken dus de nabijheid van water op, nl. waterlopen en bronnen.
- Overstromingsgevaar teveel van het goede is niet goed, en dus blijven de nederzettingen over het algemeen op een veilige afstand van het water, behalve als er bijzondere redenen zijn om daarvan af te wijken zoals voor omwalde hofsteden en waterkasteeltjes of de nabijheid van een economisch interessante oversteekplaats.
- Voor de bewerking van het land en de groei van de teelten is een goede ontwatering ook belangrijk, en dat vereist een goede maar niet te grote helling.
- Van uitermate groot belang is de goede ontwatering van de wegen, want heel de beschouwde periode, van de Frankische kolonisatie tot het einde van het Ancien Régime hebben we te maken met onverharde wegen.
- Onregelmatigheden in het langspaniel van de waterlopen bepalen de geschikte oversteekplaatsen en zijn dus ook medebepalend voor het verloop van de wegen en de daarmee samenhangende locatie van de nederzettingen. Van belang zijn hierbij vooral plaatselijke rotsopduikingen en erosie-puinkegels.³

De verkeersproblemen eigen aan onverharde wegen en aan oversteekplaatsen zonder bruggen blijken een doorslaggevende factor te zijn voor het

3 In de studies over Lot en Dworp komen de effecten van de onregelmatigheden in het lengteprofiel van de beken bijzonder goed tot uiting en blijken ze – tot de kleinste toe – erg belangrijk voor de locatie van wegen en nederzettingen (en watermolens). Watermolens blijken geen aanleiding te geven tot nederzettingen.

verloop van de wegen en voor de locatie van de nederzettingen die daarvan afhankelijk zijn (*afb. 1*).

Afb. 1. De factor “water” in al zijn verschijningsvormen blijkt de voornaamste vestigingsfactor te zijn geweest voor het middeleeuwse nederzettingenpatroon. Uittreksel uit de ets “Pagus Nemorosus” (Bebost Land) naar Pieter Bruegel de Oude, uitvoering Hiëronymus Cock, 1559, uit “Beredeneerde catalogus van de prenten naar Pieter Bruegel de Oude”, Louis Lebeer, Koninklijke Bibliotheek Albert I, Brussel, 1969. Dit is geen overstroming maar een normale oversteekplaats voor een onverharde weg.

Lange afstandsverbindingen volgen bij voorkeur de heuvelkammen. Op deze wijze

- wordt er maximaal gebruik gemaakt van relatief vlakke tracés,
- worden drassige valleien zoveel mogelijk vermeden, en
- wordt het aantal oversteken van waterlopen zoveel mogelijk beperkt.
- De hoogste heuvelkammen benaderen de waterloop het kortst.

Lokale verbindingswegen van nederzetting naar nederzetting volgen de waterlopen maar dan wel op veilige afstand. Zij volgen zoveel mogelijk dezelfde nederzettingfactoren.

De bodemkaarten verstrekken aanvullende informatie over

- de aard van de grond (zand, leem, enz.),
- de structuur van de bodems (humusrijk, uitgeloofd, enz.), en
- de vochtigheid (sporen van regelmatige wateroverlast) (*afb. 2*).

De **kwaliteit van de bodem** is over de hele streek praktisch dezelfde zodat dit in deze streek geen specifieke nederzettingfactor is. De akkerbouw zoekt de goed ontwaterde heuvelkammen op, en de vochtige weiden nemen de dalbodems in. De kleinschaligheid van het reliëf in Pajottenland en Zennevallei maakt dat hierdoor de bedrijven meestal gemengd zijn (weiden en akkers).

Afb. 2. Uittreksel uit de “Bodemkaart van België. Kaartblad Halle 101 E” (ter hoogte van Lot/Ruisbroek), schaal 1/20.000, Centrum voor Bodemkartering, Gent, 1959. De vnl. groene tinten geven de bodems met vochtoverlast aan, de vnl. bruine tinten het standaard leemdek van het Pajottenland. De verbrokkeling van de bodemkwaliteitszones wijst op de kleinschaligheid van het Pajottenlands reliëf.

Heiden en bosranden blijken specifieke vormen van nederzettingen met zich te brengen, nl. nederzettinglinten. De meeste heiden en bosjes zijn inmiddels verdwenen, dank zij de moderne uitbatingstechnieken maar de oorsprong van dergelijke nederzettingen is meestal af te leiden uit de toponymie.

Wegen en nederzettingen zijn deze van de Ferrariskaart, met weglating van de meest recente aanwinsten en herstel van de oude situatie op basis van de bewaarde resten van de oudere wegen. Waar mogelijk wordt dit verfijnd op basis van dorpsgeschiedenissen en de oudste kadaasterkaarten.

Nederzettingen, hofsteden en kadastrale secties blijken verrassend dikwijls **Frankische plaatsnamen** te dragen en de topografische kaarten wijzen op vele aanknopingspunten met Ferraris wat wijst op de onveranderlijkheid van dergelijke gegevens in de betrokken streek zodat (dat) de bestudeerde nederzettingfactoren in feite al in grote mate kunnen gelden voor de Frankische kolonisatie.

Samenvloeien van waterlopen geeft aanleiding tot kleine of grote **alluviale vlakke delen en/of van een puinkegel**. Dit veroorzaakt een knik in het langprofiel en is dus van bijzonder belang voor geschikte oversteekplaatsen op het stroomafwaartse einde van de afzettingskegel.

De **oppervlakkige leemlaag** uit de ijstijd heeft **asymmetrische valleien** als gevolg door het feit dat de leem werd aangevoerd door de wind en dat deze overheersend van uit het zuidwesten kwam. Ook de vorst- en dooi-cycli speelden hierin een rol. Zelfs de lichte verschillen in helling en dus in ontwatering die daarvan het gevolg zijn blijken de geschiktheid voor landbouw en verkeer te beïnvloeden. Belangrijke **hofsteden** vestigen zich op de flauw hellende oever te midden van hun landerijen. De wegen vermijden de hofsteden en verlopen meestal aan de steile oever. Langsheen de wegen in buurt van de hofsteden vindt men steevast een troppeltje huisjes met tuintje (**gehuchten**), waar grote boeren hun landarbeiders rekruteerden.

Opmerkingen

Waterbeheersing

De factor “water” in al zijn aspecten blijkt de veruit belangrijkste te zijn in de vorming van het nederzettingspatroon. Dit is bij nader toezien niet verwonderlijk als men denkt aan de vroegere landbouwtechnieken en verkeersinfrastructuren die het werk zoveel meer afhankelijk maakten van de geografische voorwaarden. Om een lading van 1800 kg⁴ van de steengroeven van Feluy-Arquennes naar Brussel te vervoeren had men in 1773 een gespan nodig met niet minder dan 10 tot 14 trekpaarden en duurde het vervoer 2 dagen. Bij wegen in slechte staat duurde dat viermaal zo lang. De wegen waren onberijdbaar gedurende 8 tot 10 maanden per jaar. Het is dan te begrijpen dat wat vandaag overkomt als nabij⁵, ten tijde van de vorming van de nederzettingen onoverkomelijk ver kon zijn als het ging om vervoer over de weg van zware lasten. De gemiddelde snelheid voor reizigersvoertuigen bedroeg ongeveer 3 km/u.

Digitalisatie

De meeste bronnen zijn tegenwoordig beschikbaar in gedigitaliseerde vorm en lenen zich dan ook tot een digitale verwerking. Onderhavige studie is

4 Ongeveer één kubieke meter kasseien bv. Bron: J.L. VAN BELLE, 'La pierre à paver et son exploitation au XVIIIe siècle', in *La pierre et la rue*, Ministère de la Région wallonne, Namur, 1998.

5 Bv. de steengroeven van Ecaussines ten opzichte van de bouwplaats van de basiliek van Halle

nog volledig handmatig gebeurd omdat zij grotendeels is uitgevoerd toen de digitalisatie nog niet zo ingeburgerd was als tegenwoordig. Het is evenwel niet uitgesloten dat de verwerking via hand en brein specifieke mogelijkheden biedt, zoals bv. het herkennen van patronen en processen die niet a priori bekend zijn en dus ook moeilijk in een digitaliseringsprogramma te vatten zijn.

Platteland en steden

Deze studie van de nederzettingen focust bijna volledig op plattelandsdorpen en gehuchten. Dit heeft het voordeel dat de link van de nederzettingen met het landschap nog goed herkenbaar is, vermits de bestudeerde situaties dateren van voor de grootschalige en intensieve wijzigingen van de landbouw en van de verkeersinfrastructuren. Het spreekt ook vanzelf dat de wijzigingen in het nederzettingenpatroon van de steden, ook voor 1700, veel aanzienlijker moeten geweest zijn dan op het platteland. De toepassing op de stad Halle zal evenwel aantonen dat, tenminste voor kleinere steden zoals Halle, deze studie nog heel goed doenbaar is en het resultaat ervan is herkenbaar op het terrein.

Algemeen geologisch kader van Pajottenland en Zennevallei

Het is duidelijk dat de nederzettingenfactoren zoals ze uit deze studie naar voren komen, niet noodzakelijk zonder meer algemeen van toepassing zijn, bv. in streken met een andere geologische structuur. De voorbeelden van Essenbeek en Halle wijzen al op niet onbelangrijke verschillen naast vele analogieën.

Gehuchten

Bij het overtekenen van de kaartgegevens zijn er vereenvoudigingen aangebracht die de leesbaarheid en de duiding bevorderen. Zo bv. zijn niet alle hoogtelijnen overgenomen, de bodemgegevens zijn herleid tot de al of niet aanwezigheid van wateroverlast, en bij de afbakening van de gehuchten zijn de boomgaarden gerekend bij de gehuchten (wat deze laatste soms abnormaal uitgestrekt maakt).

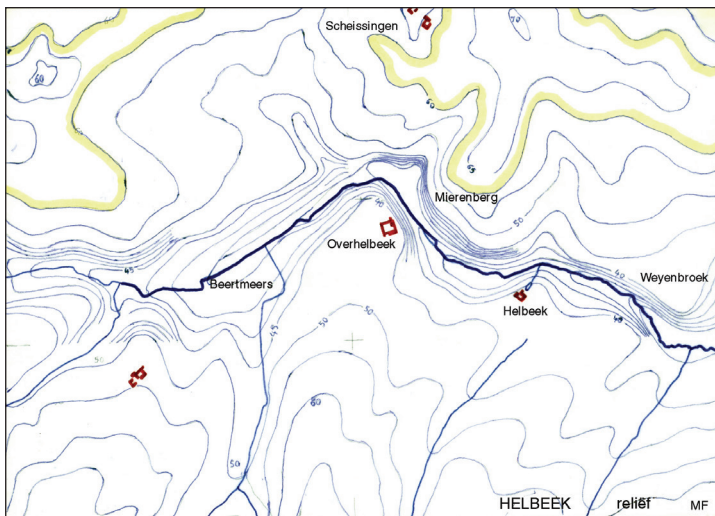
1.3 Voorbeelden ⁶

- **Helbeek:** basispatroon van een nederzetting
- **Breedhout:** veel gehuchten maken een dorp
- **Lot, Dworp, Rode:** pro memorie
- **Essenbeek:** impact van de geologische context

6 In deze bijdrage nemen we alleen de nederzettingen op die deel uitmaken van het Halse domein.

Het gehucht Helbeek

Helbeek is het typevoorbeeld van een kleinschalig gehucht en dito valleitje (Afb. 3 en 4). Westwaarts bevindt het bronnengebied van de Groebegracht zich, juist buiten beeld⁷, en oostwaarts geldt hetzelfde voor haar monding in de Zenne te Halle. De Beertmeers, links in beeld, is een klein alluviaal vlak dat zich gevormd heeft aan de samenvloeiing van al die bronbeken. Aan het stroomafwaartse einde van de Beertmeers eindigt die alluviale ophoping van afzettingen en dat is een goed ontwaterde oversteekplaats. Daar begint dan ook (op de steile noordelijke oever) het gehucht Helbeek.

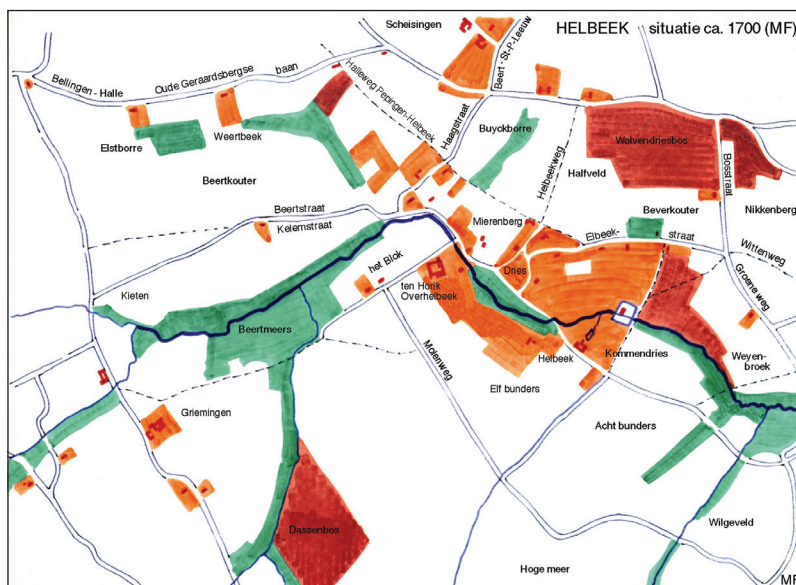
Afb. 3. Helbeek, reliëf, op basis van de Topografische kaart van België.
Flauw hellende oever onderaan, steile oever bovenaan.

Iets verder vormt de Mierenberg een uitloper van de Hoogte van Breedhout. Zij dwingt de Groebegracht om naar het zuiden af te buigen. Dit is een tweede geschikte plek voor een oversteekplaats, want die is er kort, en daar situeert zich het einde van het gehucht, nog altijd op de steile noordelijke oever.

Tegenover elke oversteekplaats, op de flauw hellende zuidelijk oever en ver van de wegen, bevinden zich het Hof te Helbeek en Hof te Overhelbeek (of ten Horik), te midden van hun landerijen. Bij het Hof te Helbeek is te zien dat het hof zich heeft opgesplitst in een boerenhof en een omwald “speelhuis”.⁸

7 De bekkenscheiding met de Zuunbeek loopt over "Kattenhol", cfr. J. LINDEMANS, Brabantse Plaatsnamen VI Beert, Leuven, 1936.

8 De benaming voor woningen van personen die geen handarbeid verrichtten.

Afb. 4. Helbeek rond 1700, op basis van de “Kabinetskaart der Oostenrijkse Nederlanden”, graaf de Ferraris, 1771-1778, heruitgave Pro Civitate/Gemeentekrediet van België, Brussel, 1965. Het gehucht Helbeek valt hier naar verhouding groot uit vanwege de aanwezigheid van boomgaarden. De lange-afstandsverbinding loopt over de heuvelkam bovenaan (de huidige Ninooftse steenweg), de lokale verbindingsweg (Beertstraat) volgt de Groebegracht.

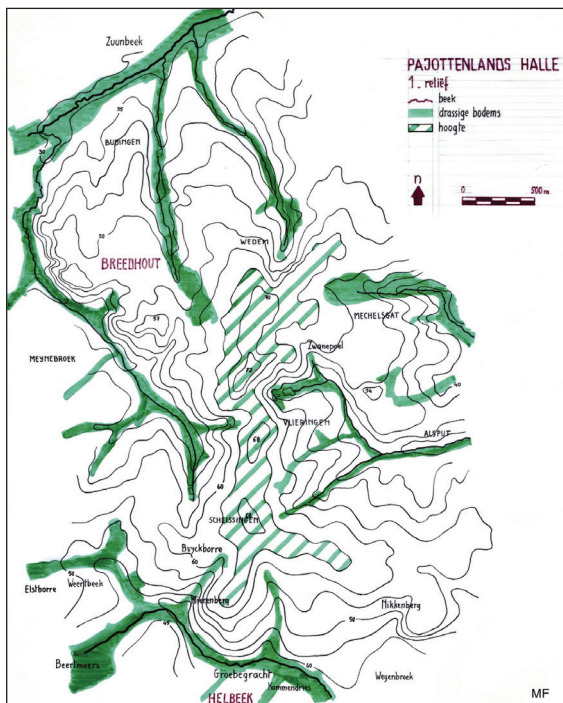
Noordelijk van dit geheel verloopt een oost/west-uitloper van de Hoogte van Breedhout die de waterscheiding vormt met het Zuunbeekbekken. Op deze uitloper bevindt zich het Hof te Scheisingen en de grote weg (later steenweg) richting Ninove en Geraardsbergen. De grote weg (later steenweg) naar Edingen (juist buiten beeld) verloopt zuidelijk van de Groebegrachtvallei over de waterscheidingskam.

Het lijkt wel of de kleinschaligheid van de Groebegrachtvallei gemaakt heeft dat er geen grotere nederzettingen tot ontwikkeling kwamen, waardoor vallei en gehucht onberoerd bleven en een beeld geven van het eenvoudigst mogelijk model van een nederzetting. In de middeleeuwen blijken de van Heelbeke's nochtans een belangrijke rol gespeeld te hebben in de plaatselijke geschiedenis, ondermeer in relatie met het (Brabantse) kasteel van Beersel.

Breedhout (Afb. 5 en 6)

De langgerekte hoogte van Breedhout vormt de waterscheiding tussen de valleien van de Groebegracht, de Zuunbeek en de Lotbeek. Zij heeft een lange uitloper richting Halle (de “Nikkenberg”) die zich in de stad verder zet tot aan

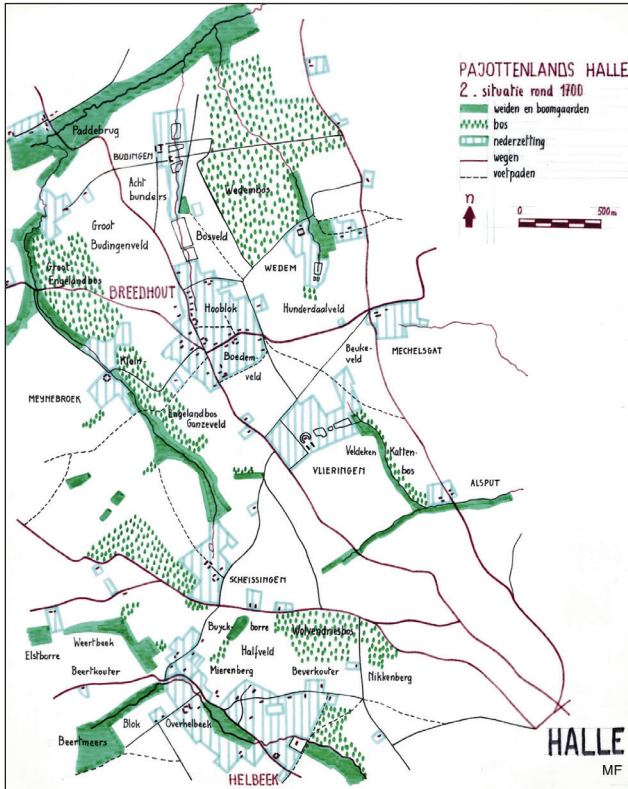
de Zenne ter hoogte van de Maandagmarkt. Via deze kam vermijdt het lange afstandsverkeer (richting Lennik, Ninove en eventueel Geraardsbergen) de oversteek van de zijvalleien van Groebegracht en Lotbeek.

Afb. 5. De hoogte van Breedhout. Groen: wateroverlast in de valleien, schuin/groen doorstreept: de hoogte van Breedhout. Deze hoogte vormt een draaischild voor het verkeer, de wegen volgen de heuvelkammen tussen de valleities in de verschillende richtingen (zie afb. 7).

Rond de hoogte is er een zone waar het waterdoorlatende zand rust op ondoorlatende klei. Dit is de zone waar een aantal beekjes ontspringen (en dus valleities ontstaan). Voornoemde lange afstandsverbindingen volgen de secundaire heuvelkammen tussen deze valleities in. Op één plaats (richting Lennik) is er zelfs een haarspeldbocht bij de nadering van de Zuunbeek aan de Paddebrug (of “Pannebrug”).

De hofsteden bevinden zich in de valleities, nabij het bronniveau. Gezien de spreiding van valleities rond de hoogte vormen deze hofsteden een ruime kring. Er is maar bij uitzondering een troppeltje huizen in de buurt van de hofsteden (bij Wedemhof bv.). Centraal ten opzichte van het geheel, aan het kruispunt der wegen op de hoogte bevindt zich het volkrijke dorp Breedhout. Dit verklaart de afwezigheid van gehuchtjes bij de afzonderlijke hofsteden.

Afb. 6. De hoogte van Breedhout rond 1700 op basis van de Ferrariskaart. Groen: wateroverlast in de valleien, groene stippels: bos, vertikaal/groen doorstreept: nederzettingen. De hofsteden vormen een cirkel rond de hoogte op het niveau van de bronnen, de gehuchten zijn samengetroep in het dorp.

De hofsteden vertonen dikwijls een verschillende graad van ontwikkeling. Budingen en Vlieringen kennen een splitsing in een hof en een kasteeltje, Scheissingen kent een Groot- en een Klein Scheissingen.

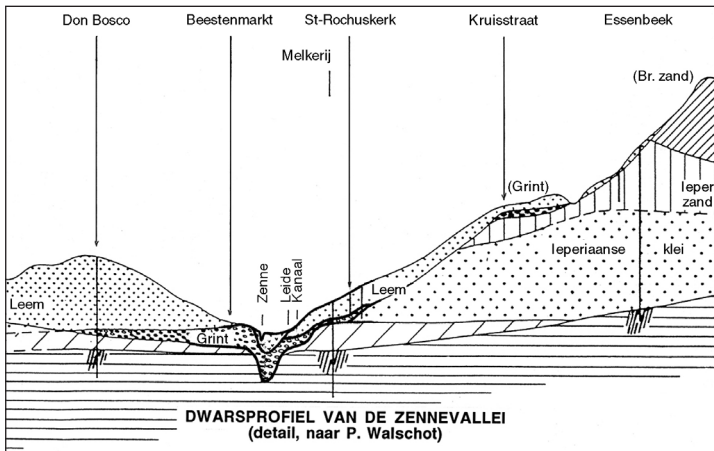
De Zennevallei

De loop van de Zenne vormt de verrassend scherpe grens tussen het heuvelende en landbouwende Pajottenland enerzijds en de steile en beboste hellingen tussen Zenne en Zoniën. De oorzaak hiervan is de aanwezigheid, oostelijk van de Zenne, van een tot 40 m. dik pakket van Brusseliaans zand. Daarenboven wordt de rechter Zenne-oever ook gekenmerkt door de aanwezigheid van dagzomende rotsbodems en grintterrassen op verschillende

hoogten.⁹ Deze terrassen zijn resten van de tussenfasen in de insnijding van de Zenne in de oorspronkelijke schiervlakte, Elk terras stemt in feite overeen met een van de opeenvolgende ijstijden.¹⁰ Deze terrassen hebben de locatie van zowel het Houtveld (plateauterras) als van het dorp Essenbeek (hoogterras) en de stad Halle (midenterras) medebepaald. Het laagterras ligt bedolven onder de alluvia van de Zenne-dalbodem (Afb. 7).

De opeenvolging van min of meer doorlatende klei- en zandlagen verklaart de aanwezigheid van bronniveaus, terwijl de rotsige dalbodem van de Zenne de vorming van een brede alluviale vlakte heeft belet. Ter hoogte van Eizingen-molen duiken de rotsen in de diepte en krijgt de Zenne de kans om te meanderen en zodoende een alluviale vlakte te vormen.

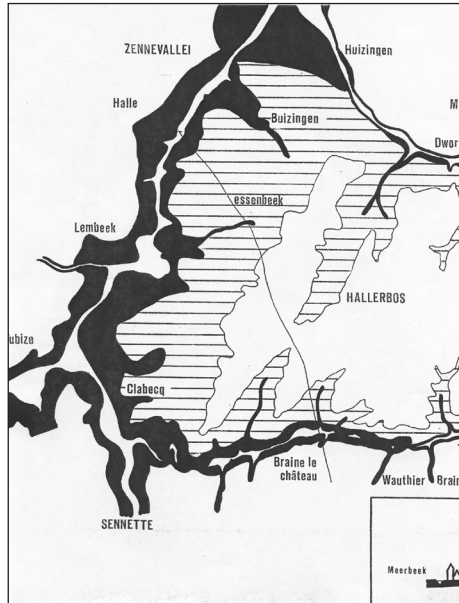
De aanwezigheid op de rechter Zenne-oever van het Brusseliaans zand nabij de bronniveaus heeft er een bijzondere ontwikkeling van heide- en bosrandgehuchten bevorderd (Afb. 8 en 9).

Afb. 7. Dwarsprofiel van de Zennevallei, oost-west doorsnede ter hoogte van Halle (L. Walschot). Horizontaal doorstreept: rotsen van het Massief van Brabant. “Hoogterras”: hoogte van de “Boterham” van waaruit het hoge Houtveld kan bereikt worden (zie afb. 11).

9 R. B'RRMANS en L. WALSCHOT, "Fysisch kader en historisch wegennet als elementen van de situatie en het site van Halle (Brabant)", in KGOKH-Verhandeling nr. 3 (nieuwe reeks), overdruk uit Tijdschrift van de Belgische Vereniging voor Aardrijkskundige Studies, 1967/1.

10 Schiervlakte: het relatief vlakke terrein dat na de laatste overstroming door de zee boven water kwam.

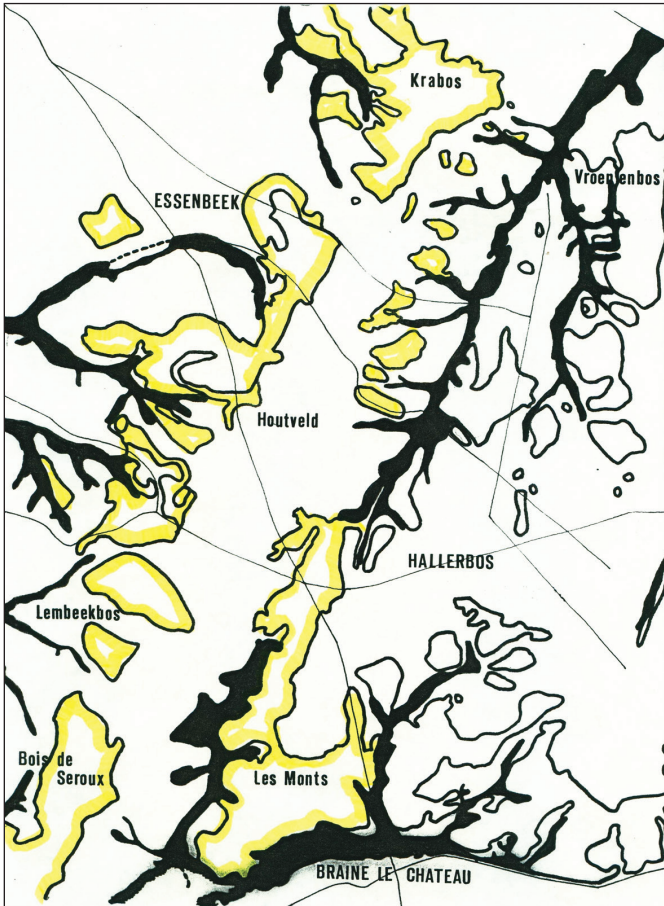

Afb. 8. Geologie tussen Zenne en Zoniën, op basis van de Geologische kaart van België. Zwart: rotsbodem met alluviale dalbodem, horizontaal gestreept: ieperiaans zand en klei, wit: brusseliaans zand. Basis: “Carte géologique de Belgique”, Commission géologique de Belgique, Institut cartographique de Belgique, 1894. Langgestrekt « Houtveld », toe te schrijven aan het grintterras op het plateau. De “Boterham” bevindt zich tussen de plaatsaanduidingen “Buizingen” en “Essenbeek” (zie afb. 11) en is toe te schrijven aan het hoogterras.

Essenbeek (afb. 10)

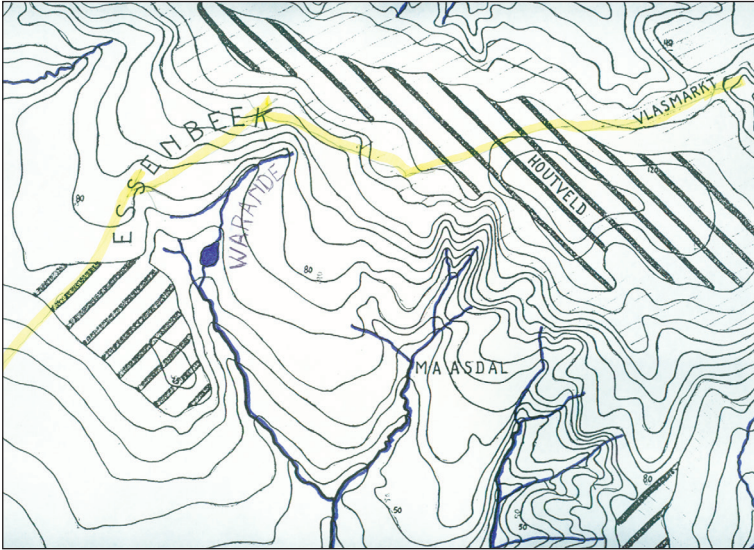
De resten van het hoogterras, ter halve hoogte van de rechter Zenne-oever, hebben er voor gezorgd dat het water dat afliep van het Houtveld of uit de bronnen aan zijn voet kwam, niet rechtstreeks naar de Zenne kon vloeien. Noordwaarts vloeit het via de Kleine of Simbeek door Buizingen naar de Zenne. Zuidwaarts vloeit het van uit de Warande via de Vijverbeek naar het Maasdal en zo verder naar de Zenne te Lembeek.

Tussen de bronnen van de Sim (aan Smeerhout) en de Warande van het kasteel van Essenbeek bleef er hierdoor een smalle zone van een honderdtal meter waar de helling vanuit Halle (ca. 30 m. boven de zeespiegel) ononderbroken verder kon klimmen naar het Houtveld (ca. 130 m. boven de zeespiegel). Dit blijkt de plek te zijn waar de belangrijke weg van de abdij van Nijvel liep, over Halle naar het Nijvels abtjiedomein te Lennik. Hier ontstond het gehucht Essenbeek, aan het kruispunt van wegen dat vanouds de “Boterham” heet.

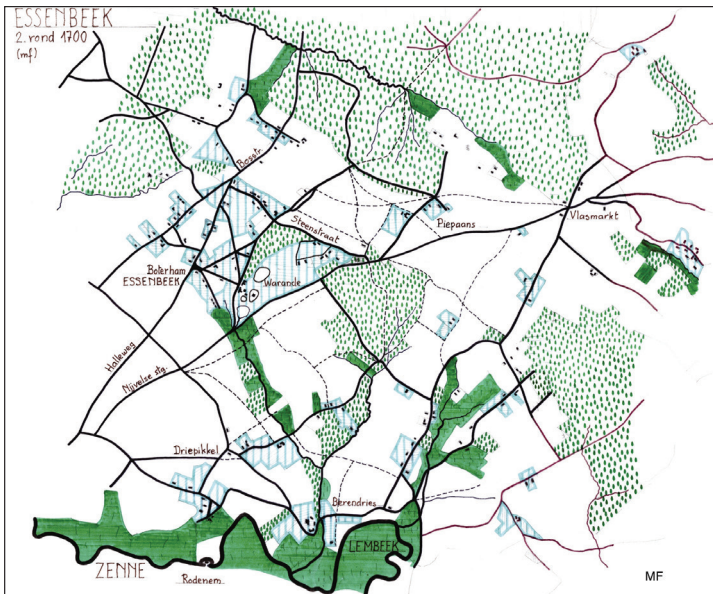

Afb. 9. Zandige bodems rondom het Houtveld (op basis van de bodemkaart), zwart: beekalluvia, geel omrand: zandige bodems. Zie afb. 8 voor het verschil in dikte van het leemdek tussen Pajottenland en Zenne-en-Zoniën.

Van uit Halle is deze lange afstandsverbinding te volgen via de Lange steenweg en de Bosstraat (heden samen de Basiliekstraat), de Halleweg, de Isidoor Devilléstraat (vroeger “chemin dit Hallerweg”) en de Steenstraat naar de Nijvelse steenweg. Het gedeelte van de Nijvelse steenweg tussen Halle en de Steenstraat blijkt pas recent tot vorming van nederzettingen aanleiding te hebben gegeven. Het is pas na de oprichting van de parochie Essenbeek in 1874 dat Boterham en Warande verenigd worden door de aanleg tussen beide van een heus dorpscentrum met kerk en allerlei gemeenschapsvoorzieningen (Afb.11 en 12).

Afb. 10. Essenbeek reliëf (op basis van de Topografische kaart van België). Links gestreept: het Houtveld, rechts gestreept: het hoogterras. Dit laatste verplicht het water af te vloeien richting Lembeek of Buizingen, zodat de “Boterham” de enige plaats is waar men het “Houtveld” kan bereiken zonder te moeten afdalen in een valletje.

Afb. 11. Essenbeek rond 1700, op basis van de Ferrariskaart. Groen: wateroverlast in de valleien, groene stipfels: bos, vertikaal/groen doorstreept: nederzettingen. De Halleweg (met Steenstraat en verlengde van de Nijvelse steenweg) vormt de lange-afstandsverbinding Nijvel-Hallerbos-Halle-Lennik.

Afb. 12. Het waterkasteel van Essenbeek (temidden van de bijhorende “warande”) en het gehucht “Boterham” (tussen de valleitjes). Kadasterkaart Vandermaelen, bijgewerkt tot 1836

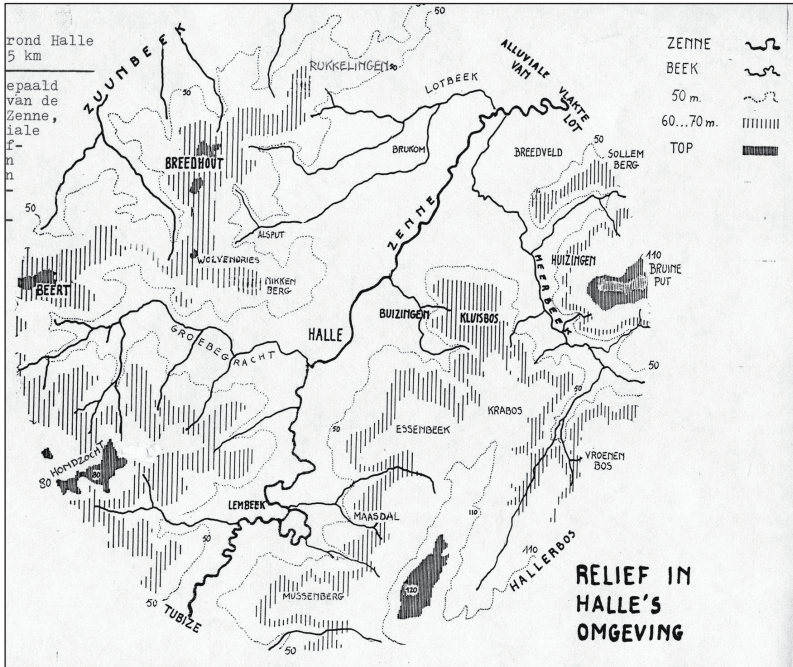
Op een behoorlijke afstand van het dorp (naar goede Pajottenlandse gewoonte), aan de rand van de Warande, bevindt zich het kasteel van Essenbeek, een waterkasteeltje dat te midden van de vijvers van de Vijverbeek staat. Het heeft nooit een militaire rol van belang gespeeld. De bedrijfsgebouwen horend bij het kasteeltje bevinden zich aan de Kasteelstraat, tussen kasteel en gehucht.

1.4 De stad halle (Afb. 13)

De stad Halle is ontstaan op **een kruispunt van sterk verschillende situaties**

- Noordwaarts is er de brede alluviale Zennevlakte van Lot
- Te Halle en verder zuidwaarts verloopt de smalle Zennevallei in de dagzomende rotsen van het Brabants Massief
- Westelijk geeft de Groebegracht een verkleind beeld van een typische Pajottenlandse beekvallei
- Oostelijk tenslotte is er tussen Zenne en Zoniën het verbazende pakket van Brusseliaans zand (tot 40 m. dik en volledig ontbrekend in het Pajottenland¹¹), dat daarenboven vorm gekregen heeft via verscheidene grintterrassen, resten van de IJstijden.
- Hier tussen bevinden zich dan telkens de heuvelkammen die een belangrijke rol spelen in het verloop van de lange-afstandswegen, de plaats van de oversteekplaatsen en de locatie van nederzettingen.

11 Dit zou een delta-afzetting zijn van een oer-Maas.

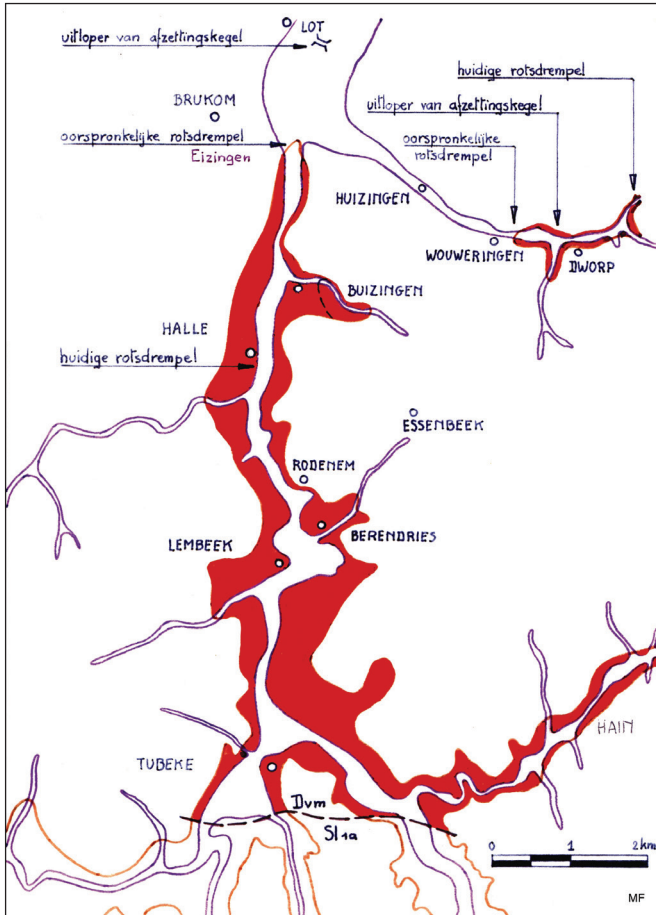

Afb. 13. Reliëf in Halle's omgeving op basis van de Topografische kaart van België, Nationaal Geografisch Instituut, Brussel 1989. Niveaulijnen 50 m. (omlijnd), 60-70 m. (licht gearceerd) en heuveltoppen (donker gearceerd).

Het is een bekend gegeven in de geschiedenis van de ruimtelijke ordening dat regionale centrumsteden optimaal tot ontplooiing komen in polyvalente sites met een verscheidenheid van subregios omdat dit economische diversificatie toelaat.

De stad Halle is **de eerste wintervaste oversteekplaats bezuiden Brussel** omdat de Zenne er verloopt over de rotsbodern van het Massief van Brabant, die uit de diepte opduikt vanaf de molen van Eizingen. Deze rotsbodern verplicht de Zenne binnen een smalle bedding te stromen, in tegenstelling met de brede alluviale vlakte tussen Eizingen en Brussel. (afb. 14)

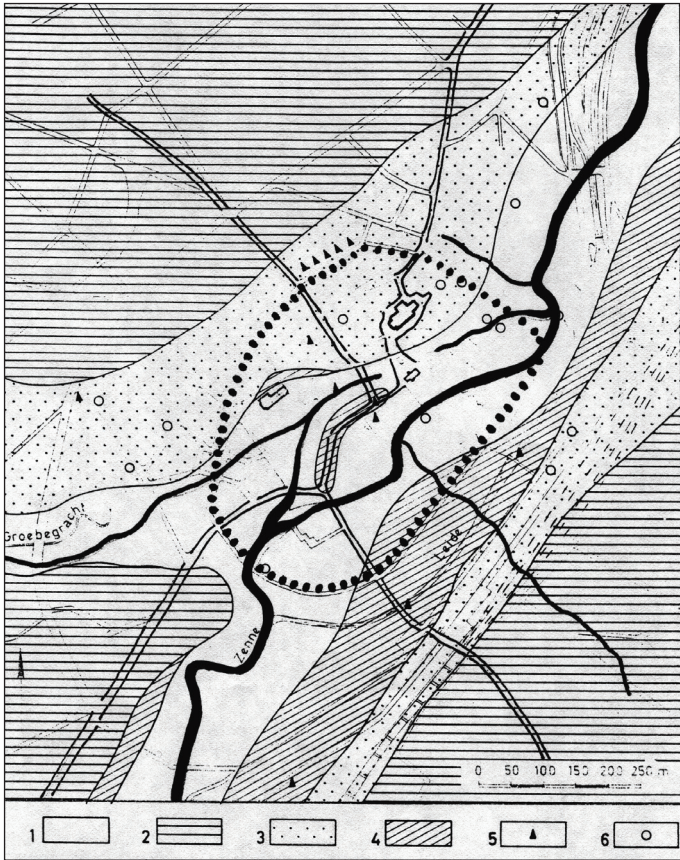
Een uitloper van de hoogte van Bredehout (de Nikkenberg) benadert de Zenne maximaal ter hoogte van de Maandagmarkt en vormt de geschikte oversteekplek voor de wegen van Ninove en Lennik. Vanaf de Maandagmarkt volgt de weg eerst de kronkelende Lange steenweg (Basiliekstraat), langs de Zenne stroomopwaarts tot aan de Molenborre. In feite volgt deze weg hier de rotsopduikingen in de dalbodern. (afb. 15 en 16)

Afb. 14. Halle, de eerste wintervaste oversteekplaats bezuiden Brussel. Bruin: rotsbodem. Deze laatste belet de Zenne te meanderen en een alluviale vlakte te vormen. Het terrasgrint vormt een stabiele basis voor een nederzetting, buiten het bereik van de overstromingen.

De Molenborre bezet het uiteinde van de puinkegel die door de Groebegracht wordt aangevoerd. Daarvan maakt de Bosstraat (verlengde Basiliëkstraat) gebruik om de Zenne over te steken. Hiermee is de verkeersas Nijvel-Lennik verzekerd, die in deze vroege middeleeuwen economisch minstens even belangrijk, zo niet belangrijker was dan de verbinding Brussel-Bergen (Mons) die hier de vorige kruist.

De heuvelkam van Hondzocht (Lembeek) biedt verdere mogelijkheden voor lange-afstandsverbindingen (Geraardsbergen, Lessen, Doornik).

Afb. 15. Halle's site. 1. Alluviale dalbodem. 2. Leemdek. 3. Terrasgrint. 4. Rotsbodem.

Langs beide zijden van de dalbodem dagzoomt het midden-grintterras dat de grens vormt van de uiterwaarden van de Zenne¹² en zo een stevige bodem biedt voor een nederzetting, buiten het bereik van de overstromingen en met destijds drinkbaar water op geringe diepte. (zie *afb. 7*). Hier vestigde zich het omwalde hof van het Halse domein met haar eigenkerk¹³ die zal uitgroeien tot de latere parochiekerk en bedevaartbasiliek.¹⁴ Het hof zelf werd later het Stadskasteel.

12 Uiterwaarden van een rivier: het gebied dat bij overvloedig water overstroomt.

13 "eigen kerk": kerk in privé bezit van de stichter, inclusief de benoeming van de bedienaar.

14 De recente opgravingen vonden sporen van dit omwalde hof, waarvan eerst gedacht werd dat het om een mottekasteel zou gaan.

Afb. 16. Perceelsindeling in het centrum van Halle (Basiliekstraat, Grote markt en Volpestraat. Op basis van de kadasterkaart van Vandermaelen (1836). De vierkante kavels zijn voor hofsteden op hun erf, de smalle perceeltjes voor ambachten en handel, gericht op de straat en gevestigd (achteraf) in de vrijgebleven uiterwaarden van de Zenne.

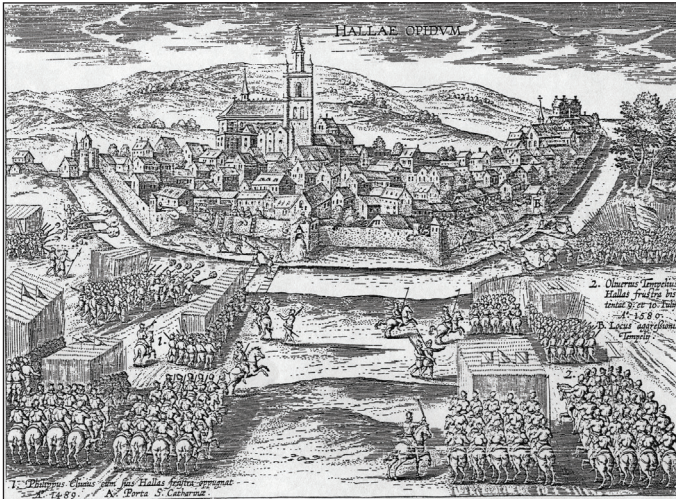
De kadastrale perceelsindeling in de vroegere uiterwaarden van de Zenne (zie het voorbeeld van de Basiliekstraat, *afb. 16*) toont aan dat deze uiterwaarden aanvankelijk, tengevolge van de regelmatige overstromingen, vrij van landbouwontsluiting waren gebleven. Mettertijd, als Halle stedelijke functies begon te ontwikkelen, boden de uiterwaarden de ideale ruimte voor de vestiging van openbare voorzieningen (tussen het historisch stadhuis en de Zenne, pas in de 19de eeuw afgebroken op het stadhuis na), van ambachtelijke en handelsactiviteiten (Basiliekstraat), van nijverheid (Molenborre en Zenne-oeveren) en van kleinschalig wonen (Sollenbeemd, *Afb. 17*). De hedendaagse overstromingen in het stadscentrum herinneren nog steeds aan de verre oorsprong van die problemen, en illustreren hoe lang beslissingen inzake ruimtelijke ordening nog effecten kunnen hebben.

Voor een stad als Halle is de verstedelijking uiteraard al veel meer aanwezig in het stadsbeeld dan op het platteland, ook in de Middeleeuwen (*Afb. 18 en 19*). Hier vindt men zaken als markten, een omwalling met een beperkt aantal poorten en dus uitvalswegen, het aantrekken van een bevolking die niet onmiddellijk grondgebonden is maar wel te maken heeft met handel en nijverheid, het dempen of verplaatsen van kleine waterlopen, het opvullen

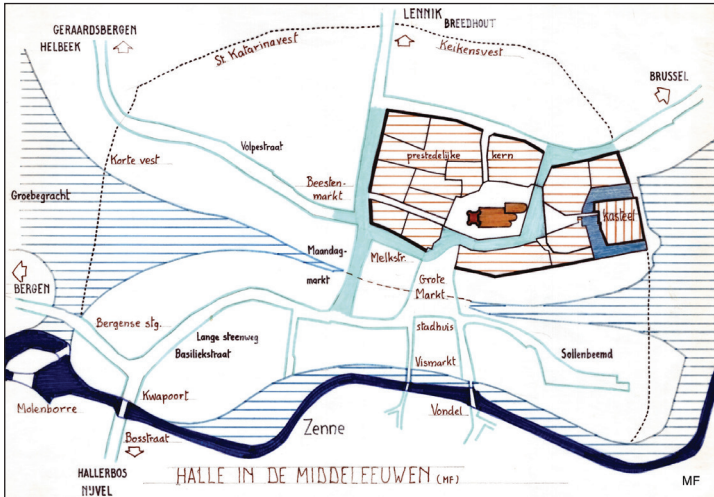
van kleine valleitjes, het innemen van de uiterwaarden voor stedelijke gemeenschapsvoorzieningen, het overwicht van de lange afstandsverbindingen als etappeplaats en de vorming van pre-industriële nijverheidskernen zoals de Molenborre. Toch blijkt uit wat voorafgaat dat ook te Halle de fysische vestigingsfactoren aanvankelijk een beslissende rol hebben gespeeld. In het volgende hoofdstuk zal blijken dat de niet-fysische, historische factoren vooral erg belangrijk geweest zijn in de verdere ontwikkeling van de stad.

Afb. 17. Het Sollenbeemd overstroomd in 1925 (© foto Teurlings).

Afb. 18. Middeleeuws Halle rond 1600 (met voorstelling van de vestingwerken en de belegeringen van 1489 en 1580), gravure van C. Galle in “Diva Virgo Hallensis” van Justus Lipsius (1604).

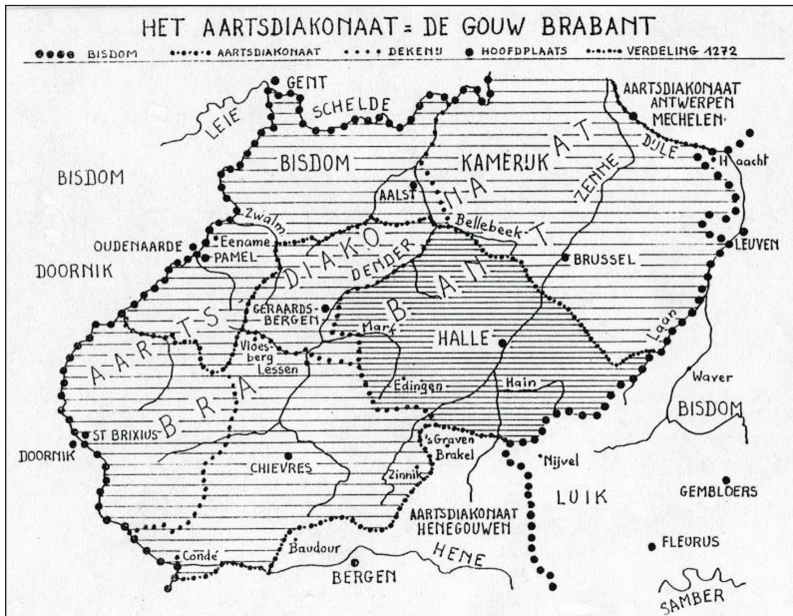
Afb. 19. Middeleeuws Halle (op basis van het kadasterplan van Vandermaelen, 1836). Kernstad rond kerk en kasteel, middeleeuws Halle binnen de eerste omwalling en de Zenne. Markten aan het kruispunt der wegen juist buiten de kernstad, uiterwaarden (overstromingsgebied) tussen kernstad en Zenne.

Als besluit kan gesteld worden dat Halle's site in vergelijking met de andere **talrijke geografische voordelen bood voor de ontwikkeling tot een regionaal stedelijk centrum.**

2. Oud-Brabants domein en Henegouwse stad

Van Oud-Brabants domeincentrum (650) en Frankisch graafschap (1000) tot "Brabants stadje in Henegouwen" (1194) en Henegouwse "bonne ville" (1332)

"*Brabantia*", de Oud-Brabantse administratieve gouw van Nerviërs, Romeinen en Franken, boet in de vroegste middeleeuwen aan belang in, ten voordele van de kleinere, feodale graafschappen. Deze laatste streven er naar sterke, erfelijke entiteiten uit te bouwen die uiteindelijk zullen uitmonden in onze bekende "Lage Landen". Op basis van de latere indeling van dekenijen en aartsdiakonaten wordt aangenomen dat het aartsdiakonaat Brabant (binnen het bisdom Kamerijk) overeenstemde met de oude gouw Brabant. Binnen deze gouw bestonden er vier graafschappen waaronder ondermeer een Frankisch graafschap Halle, overeenstemmend met de middeleeuwse dekenij Halle (Afb. 20).

Afb. 20. Aartsdiakonaat Brabant en dekenij Halle (naar Paul Bonenfant in “Quelques cadres territoriaux de l’histoire de Bruxelles », Brussel, 1934).

Rond het jaar 1000 verdwijnt het graafschap Halle van de kaart. De aangrenzende graafschappen Henegouwen en Leuven-Brussel (het latere hertogdom Brabant) trachten hier hun voordeel mee te doen, in belangrijke mate via de wereldlijke voogdij over de kloosterdomeinen .

2.1 Sint Waltrudis (661) en Henegouwen (1194)¹⁵

De schenking van de H. Waltrudis

Kroniekschrijver Giselbert van Bergen, proost van de St.-Waltrudisabdij en auteur van de “**Chronicon Gisleberti**” (1194), vermeldt de schenking door de H. Waltrudis aan de door haar gestichte abdij van Bergen, van allodiale domeinen “*et villas in Hanonia Quarinum scilicet (Quaregnon) et Gamagia (Jemapps), Frameries et Kevi (Quévy), et in Brabantia villas Herinis, Castris, Hal et Brainiam castellum*” . Dit kadert in de merovingische kerstening van de streek.¹⁶ Halle’s kerk blijkt aanvankelijk een eigenkerk van de

15 Het betreft hier een periode van niet minder dan 400 jaar. Enkel de feiten (voor zover bekend) die relevant zijn voor de ontwikkeling van de stad Halle worden hier aangehaald.

16 Waltrudis behoorde tot de allerhoogste adel aan het merovingische koningshof.

domeinheer geweest te zijn¹⁷. Er moet dus al van in de merovingische tijd en zeker ten tijde van de schenking in 661, een kerk geweest zijn, eigendom van de stichter. Deze eigenkerk werd later de parochiekerk.

De graaf van Henegouwen slaagde er in de wereldlijke voogd van de abdij te Bergen te worden en vervolgens haar leke-abt. Voor de graven van Henegouwen waren de rechten die ze uitoefenden op de eigendommen van Ste Waltrudis van Bergen fundamenteel in de geschiedenis van de vorming van het graafschap.¹⁸ Het graafschap Henegouwen beriep zich op de H. Waltrudis als zgn. stichteres van het graafschap en zal er geleidelijk in slagen Halle bij Henegouwen te voegen.

Haar Halse domein ressorteert hierdoor, heel het Ancien Régime lang, onder de verre proostdij van Bergen in plaats van onder de aangrenzende kastelnij van ‘s Gravenbrakel of het baljuwschap van Edingen. Dat dit een verschil maakt blijkt onder andere in 1071 als Richildis, gravin van Henegouwen, om strategische redenen haar lenen en alloden verheft van de Sint-Lambertuskerk (versta “van het prinsbisdom Luik”). De alloden en eigendommen die rechtstreeks van Sinte-Waltrudis afkomstig waren bleven hier namelijk van uitgezonderd.

Voor de graven van Henegouwen was hun voogdijschap over de abdij te Bergen aanleiding om dit ook te claimen voor de allodiale bezittingen van de abdij te Halle om zodoende een ankerplaats uit te bouwen in Oud Brabant. Dat voogdijschap werd evenwel vanouds verzekerd door de graaf van Halle. Bij diens verdwijnen had de Brabantse kastelein van Brussel dit voogdijschap ingepalmd. De concurrentiestrijd van Henegouwen met het hertogdom Brabant duurde twee eeuwen (1000-1194) en was een opeenvolging van oorlogen en schermutselingen. (*afb. 21*)

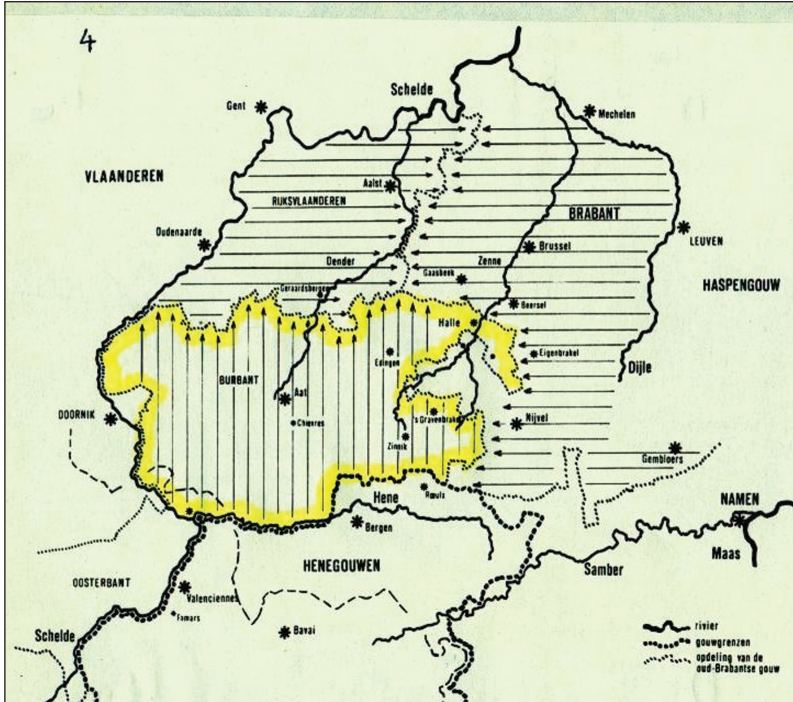
Het uiteindelijk bereikte compromis wordt bezegeld met de **Vrede van 1194**¹⁹ en de onderliggende “deal” is af te lezen uit het “**Polypticon**” van 1194 (beschrijving van de goederen en inkomsten van de abdij). Daarin, na het **Kapittel** deelt eerst de Brabantse **kastelein van Brussel** in de opbrengsten, als wereldlijke voogd van het Halse kapitteldomein. De **graaf**

17 De instelling van het « Personaat » blijkt daarvan een litteken te zijn geweest tot aan het einde van het Ancien Régime.

18 M. DE WAHA, 'Du Pagus de Brabant au Comté de Hainaut. Eléments pour servir à l'histoire de la construction de la principauté', in *Annales du Cercle royal d'histoire et d'archéologie du canton de Soignies*, dl. 36, Soignies, 1998.

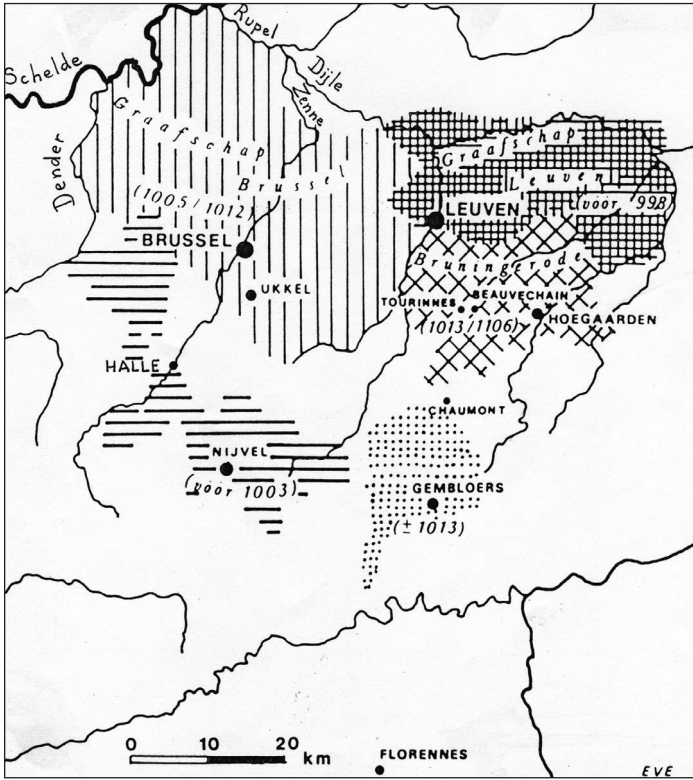
19 L. EVERAERT en J. BOUCHERY, *Histoire de la Ville de Hal*, Brussel, 1975, p. 208.

van Henegouwen volgt slechts op de derde plaats als wereldlijke abt van de abdij (sinds 11de eeuw).

Afb. 21. Splitsing van Oud-Brabant (Brabantia). Expansie van Vlaanderen (over de Schelde tot aan de Dender, Rijksvlaanderen), Leuven-Brabant (met Brussel en Nijvel) en Henegouwen (met Burbant-Aat en Halle).

Met de Vrede van 1194 behoort Halle definitief tot Henegouwen. De graaf van Henegouwen beschikt met Halle over een uitstekende voorpost in een regio waar de graaf van Leuven (de latere hertog van Brabant) al sterk ingeburgerd was via de inpalming van het graafschap Brussel en de voogdij over de machtige abdij van Nijvel (Afb. 22). Binnen dit kader zetten de graven van Henegouwen en van Leuven hun infiltratie verder via de kerkelijke instellingen waarover zij het wereldlijk voogdijschap uitoefenden, en dit blijkt op termijn bijzonder doeltreffend.

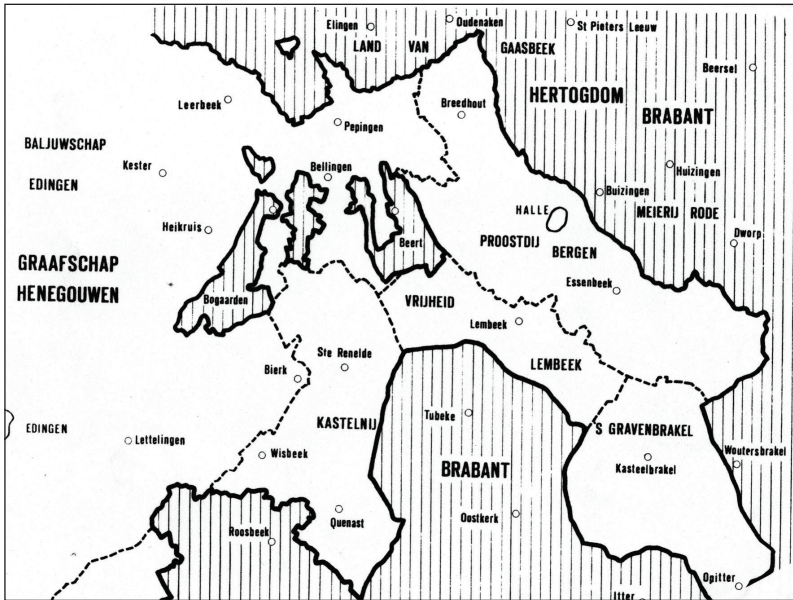
Afb. 22. Graafschap Brussel en domein van de abdij van Nijvel in de 11de eeuw.

Het zal echter nog tot 1332 duren eer de graaf van Henegouwen volledig meester zal zijn te Halle, en dan nog blijven er talrijke uitzonderingen. In feite zal Halle heel het Ancien Régime door een **“Brabants stadje in Henegouwen”** blijven, wat blijkt uit talrijke feitelijke toestanden

- Halle blijft de dekenij voor de oude omschrijving die zich grotendeels over Brabants gebied uitstrekt
- Binnen het Halse domein blijven er heerlijkheden bestaan die aan Brabantse families toebehoren
- Het Halse domein blijft in onverdeeldheid tussen het kapittel van Bergen, de Brabantse kastelein van Brussel en de graaf van Henegouwen en staat onder de voogdij van de Brabantse kastelein van Brussel (tot 1332)
- De basiliek van Halle is een vooraanstaand voorbeeld van Brabantse hooggotiek
- Het betaalverkeer in Halle blijft Brabants, men betaalt doorgaans in Brabants geld maar zet in de rekenboeken alles om in Henegouwse munt (18de/19de eeuw).

De aanvankelijke onzekerheid over het staatkundig statuut van Halle heeft de stadswording vertraagd maar omgekeerd is de concurrentie tussen Brabant en Henegouwen ook een reden geweest voor de Henegouwers om extra te investeren in de stadswording van Halle. Dit proces wordt verder beschreven.

Op het einde van het Ancien Régime was Halle zo goed als volledig Henegouws geworden. De Lage Landen waren dan evenwel dermate verenigd in één hand dat het onderscheid verschrompeld was tot een administratieve aangelegenheid zonder echte staatkundige inhoud (*Afb. 23*). Dat het oud-Brabantse verleden zelfs dan toch nog altijd voortleeft blijkt ondermeer uit een rechtszaak uit 1775 *“Het Kapittel beweerde dat het recht had op de helft van het Hallerbos, samen met Leonius, kastelein van Brussel, dit volgens een conventie van oktober 1229, en dat de kappingen er alle 9 jaar zouden plaats hebben”*

Afb. 23. Administratieve grens tussen Henegouwen en Brabant op basis van de Ferrariskaart, ca. 1770). Let op de versnippering die voortvloeide uit de concurrentie tussen Brabant en Henegouwen en de inpalming op grond van de voogdij over de kerkelijke goederen en dat 700 jaar voordien. De werkelijkheid was nog meer verbrokkeld, zo werd de Vrijheid Lembeek bestuurd door de vnl. Henegouwse heer van Edingen samen met de Brabantse kasteelheer van Gaasbeek, terwijl Halle als allodiaal goed afkomstig van de H. Waltrudis, pas in 1332 (bijn) helemaal onder Henegouws bestuur kwam.

2.2 Bedevaartstad van O.-l.-Vrouw van Halle

Gedurende de jaren die voorafgingen aan de Vrede van 1194 was alles wat maar van ver op een versterking leek onmiddellijk aanleiding tot krijgshandelingen.²⁰ Na die vrede was het dan nog altijd voorzichtig om nieuwe versterkingen te verpakken in de vorm van een kerktoeren die als vluchtburg dienst deed. Dit is de enige verklaring voor de enorme omvang van de tussen 1200-1250 opgetrokken kerktoeren van Halle, thans nog steeds de kern van de huidige kerktoeren. Samen met de keure van 1225 zijn dit tekenen dat Halle stilaan uitgebouwd wordt als stedelijk ankerpunt. Een nieuwe keure van 1264, samen met de schenking van het devotiebeeld in 1267 bekronen deze ontwikkeling.

Oudste Halse keure (1225)

De oorkonde van 1225, verleend te Kester²¹ door gravin Johanna van Vlaanderen-Henegouwen, verleent sommige stedelijke rechten maar bewaart nog belangrijke resten van de lijfeigenschap. Het is het bescheiden begin van stadswording voor Halle. Gravin Johanna van Vlaanderen-Henegouwen verleent deze stadsvoorrechten aan *de “luden van Halle, knapen ende maerten ende den anderen daer wonende ende overcomende ... Ende hebbe oyck verleent, waert by alzoer datter yemandt waere die wech woude gaen woenen van der voerzeide stad, zal hebben vry oirloefomme te gaene, behoudelyck te gheven twelf penninghen, ende moet gheleyt worden buyten der stad een myle verre.”* Dat de oorkonde zich ook richt tot **“den anderen daar wonende en overkomende”** wijst er op dat het de bedoeling is Halle te laten uitgroeien tot een kern door nieuwe burgers aan te trekken.

Het aantreden van de Avenners als graven van Henegouwen

In 1212 huwt Johanna's jongere zus Margareta met Bosschaert van Avesnes. Ze hebben meerdere kinderen maar in 1215 wordt het huwelijk ongeldig verklaard. Na heftig verzet verlaat Margareta in 1222 toch Bosschaert en hertrouwt met Willem van Dampierre.

In 1241 huwt Jan (I)²², de eerste Avenner-zoon van Margareta, met Aleid,

20 G. DES MAREZ, 'Les fortifications de la frontière du Brabant-Hainaut au XIIe siècle d'après la Chronique de Gislebert de Mons', in *Annales de la Société d'Archéologie de Bruxelles*, tome 27, 1913 en ID. *Histoire de la Ville de Hal*, Brussel, 1975, p. 205 e.v.

21 Kester is niet toevallig ook een allodiaal goed deel uitmakend van de schenking van Waltrudis aan haar abdij.

22 “I” tussen haakjes want hij heeft die functie nooit kunnen vervullen.

gravendochter van Holland. Hierdoor neemt zijn politieke gewicht aanzienlijk toe. Gravin Johanna overlijdt in 1244 zonder nakomelingen. Haar zuster Margareta volgt haar op en dat is het begin van een opvolgingsstrijd tussen de Avenners en de Dampierres. Koning Lodewijk IX van Frankrijk komt tussen als bemiddelaar en kent Henegouwen toe aan de Avenners, Vlaanderen aan de Dampierres (in 1246 en nog eens in 1256). Deze afspraak zal pas in voege treden na het overlijden van Margareta (1279), en de Avenners mogen Henegouwen in afwachting daarvan zelfs niet betreden.

In 1249 bevestigt Jan (I) van Avesnes de Halse oorkonde van 1225. In 1257 overlijdt hij en zijn zoon Jan II volgt hem op in zijn erfaanspraken. In 1264 krijgt Halle een nieuwe keure en in 1267 brengt Aleidis het beeld van O.L.V. naar Halle.

De “stichtingskeure” van 1264

« *Nous Marguerite, contesse de Flandre et de Haynau, Willaume provos, Ermine doiene, nous le chapitre de l’église madame Sainte Wauldrud de Mons et Lyone, chevalier, chastellains de Bruxelles...* » : dit zijn dus (1) de gravin, (2) de proost, de dekanes en het kapittel van Sint-Woutruide plus (3) de kastelein Leo van Brussel als voogd van het Kapittel. Het gezamenlijke optreden van deze instanties wijst op het grote belang van deze brief

- Inhoudelijk is hij juridisch beslissend voor de ontplooiing van Halle als stad
- Margareta komt voorop, maar niet als gravin maar wel als leke-abdis te Bergen en bezitster van het Personaat te Halle (dus van een groot deel van de tienden en zo goed als de hele agglomeratiekern)
- Het gezag wordt uitgeoefend in onverdeeldheid, maar de kastelein van Brussel (Brabant) is de uitvoerende macht
- Men blijft rekenen in Brusselse deniers en dat gebruik wordt ook later behouden.

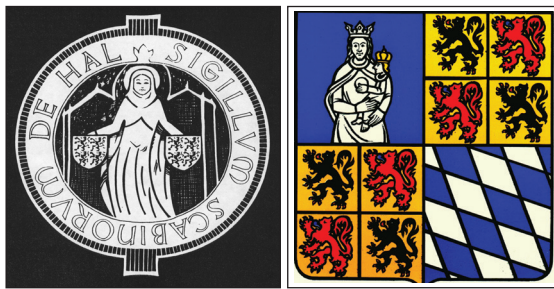
De schenking van het devotiebeeld in 1267 valt praktisch samen met de keure van 1264 en maakt dus deel uit van eenzelfde infiltratiepolitiek van de Avenners in het reilen en zeilen van hun toekomstig graafschap en de consolidatie van hun zeggenschap in Halle. Belangrijk is dat met deze keure een stadsbestuur wordt geïnstalleerd door de drie heren van Halle gezamenlijk en naar Brabants model, dat wil zeggen dat het door het Kapittel geïnstalleerde bestuur van meier en schepenen autonoom is.

Bij de schenking van het devotiebeeld werden alle mogelijke voorzorgen genomen om noch Brabant, noch Vlaanderen voor het hoofd te stoten.

Niet de toekomstige graaf Jan II brengt het beeld maar wel zijn echtgenote Aleidis van Holland, en dan nog in naam van haar moeder Mathilde van Brabant, en het zou afkomstig zijn uit haar familie via Sofia van Thüringen en de H. Elizabeth van Hongarije. Halle was een uitverkoren plaats voor de schenking vanwege het bijzondere allodiale statuut en de uitermate gunstige geografische site. Daarenboven was het een uitstekende gelegenheid voor de Avenners om zich ondanks het verbod toch al te manifesteren in een deel van hun toekomstig graafschap. Sindsdien is Halle de “huisbedevaart” van de Henegouwse graven en hun latere opvolgers van Beieren, Boergondië, Habsburg en Oostenrijk, keizer Karel V in begrepen.

Het Hollandse gravenhuis sterft kort nadien uit. Via Aleidis worden de Avenners vanaf 1299 graven van Holland-Zeeland-Henegouwen.

De oude stadszegels²³ (Afb. 24)

Afb. 24. De opeenvolgende schepenzegels van Halle.²⁴

In het oudste stadszegel van Halle komt een vrouwelijke heilige voor. Dat het om de H. Waltrudis gaat wordt bevestigd door het daarop volgende oude schepenzegel van Halle waarop terug een vrouwelijke heilige voorkomt maar nu draagt zij in elke hand een wapenschild met het wapen van Henegouwen.

In het daaropvolgende wapen dat tot op heden dit van de Stad Halle is, is de H. Waltrudis in het eerste kwartier vervangen door O.-L.-Vrouw van Halle, wat boekdelen spreekt voor de bijval van de bedevaart. Het wapen van Henegouwen staat in het tweede en derde kwartier. In het vierde kwartier prijkt het wapen van Beieren, want het is de Beierse

23 M.J. VAN DEN WEGHE, 'Wapenschilden van Halle - Zegels', in Gedenkschriften van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle, nr. 10, 1934-35, p. 49 e.v.

24 Opgelet, afbeelding 24 omvat de dia's 24 + 24a + 24b. Dia 24b is een word document.

hertog Willem III van het graafschap Henegouwen die dit wapen in 1356 aan de stad zal verlenen.²⁵

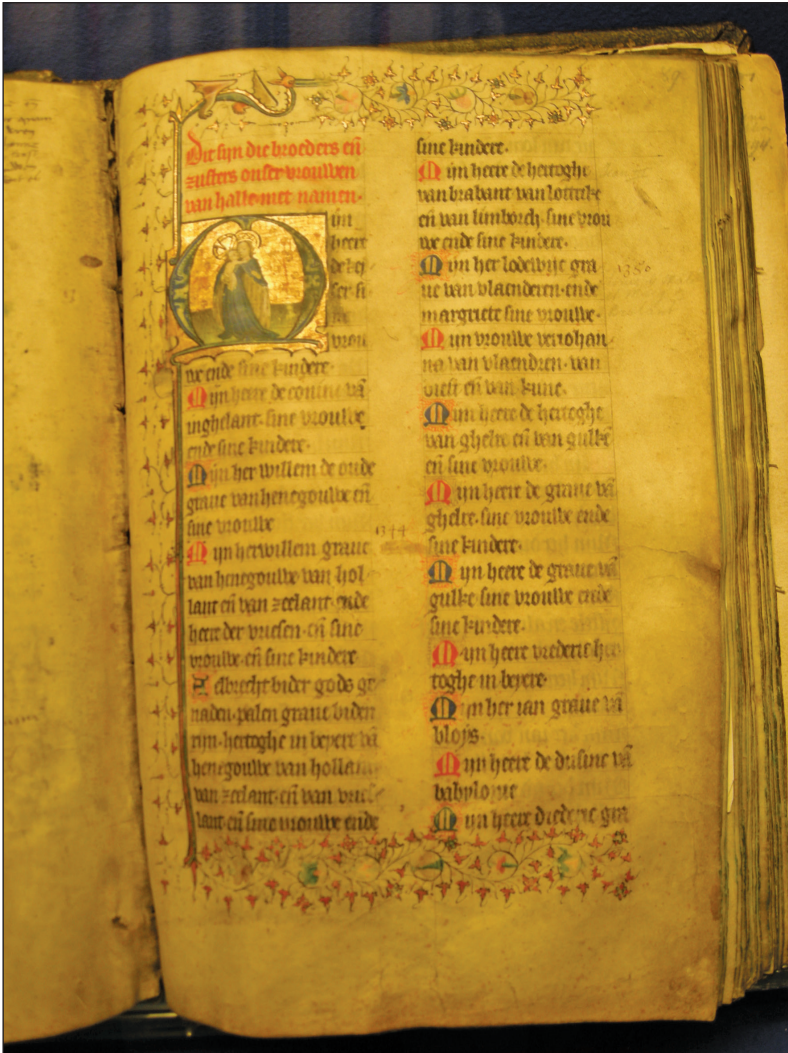
2.3 De basiliek als illustratie van halle's stadswording

De stichting van de bedevaart bleek de doorslag te geven voor de daadwerkelijke doorbraak van de Henegouwse graven in het domein van Halle. Tevens was de tijd voor territoriale expansie tussen de concurrerende Lage Landen zo goed als voorbij en maakte het politiek niets meer uit dat de toenmalige erfgenaam van de Brusselse kasteleins in 1331/32 zijn rechten te Halle verkocht aan de graaf. Zodoende wordt de graaf van Henegouwen naar Henegouws gebruik alleenheerser te Halle via zijn baljuw en rentmeester, zelfs al blijft de functie van meier daarnaast behouden. Meteen (of eventueel zelfs al kort daarvoor) beperkt het Polypticon van Halle uit 1357 zich niet meer tot het domein van Halle maar omvat het ook alle inkomsten van de graaf in de omgeving van Halle. Halle wordt zodoende ook bestuurlijk terug het regionaal centrum.

Verdere tekenen van consolidatie van de situatie en resolute aanzet tot de opbloei van de stad is de stichting van de **Broederschap van O.-L.-Vrouw van Halle in 1335** (*Afb. 25*), gecombineerd met een **aflatenoorkonde** die datzelfde jaar wordt verleend door een reeks van 18 bisschoppen die zich te Avignon bevinden. De lijst van de stichters van de broederschap wordt ingezet met een fenomenale verzameling van gekroonde hoofden die - merkwaardig genoeg maar niet toevallig - samenvalt met deze die met koning Eduard III een overeenkomst afsloten die de aanzet vormde voor de Honderdjarige oorlog (1337-1453).

En dit alles resulteert vervolgens in de aanzet in 1341 van een prestigieus bouwproject, nl. **de Sint-Martinusbasiliek**, een avantgardistisch werk van de toenmalige Internationale gotiek. (*Afb. 26*). Tegelijkertijd wordt ook de **O.-L.-Vrouwkapel** opgetrokken voor de bedevaart, in laat-hooggotische stijl. Deze kapel wordt voor de Avenners en hun nakomelingen wat de Ste Chapelle te Parijs was voor de Franse koning.

25 Het hertogdom Beieren was op dat ogenlik verdeeld over meerdere zonen uit meerdere huwelijken van keizer Lodewijk van Beieren, en de nieuwe graaf van Henegouwen was een daarvan als zoon van Margareta van Avesnes.

Afb. 25. Het “Gulden Boek” van de Broederschap van O.-L.-Vrouw van Halle (1335-1428) met de “Priviles”, de Mirakelen en de Lijst der Broeders en Zusters.

3. Stadslucht maakt vrij

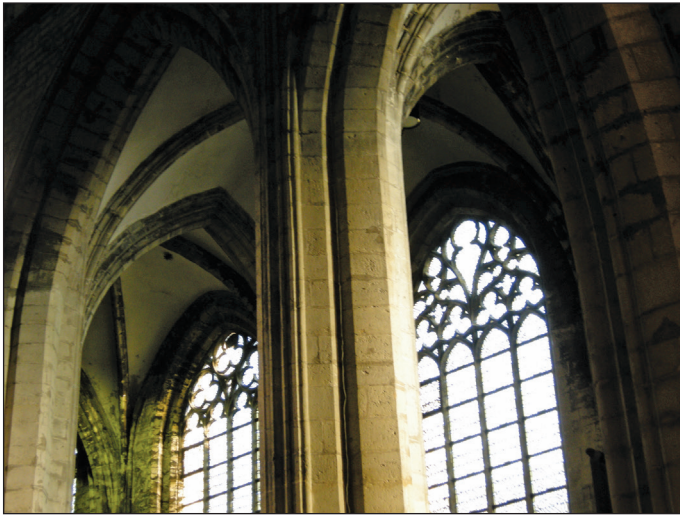
Administratieve stadswording (1357)

3.1. Doorbraak van de stadswording

De Avenners geraakten in de problemen doordat de erfprins sneuvelde en zijn moeder gravin Margareta van Henegouwen zich door haar echtgenoot

keizer Lodewijk van Beieren liet erkennen als wettige opvolgster. De onrust die dit teweegbracht eindigde pas met de overdracht in 1356 van het graafschap aan Margareta's zoon Willem III, hertog in Beieren.

De oorkonde van 1357 van graaf Willem III van Beieren, realiseert de uitbouw van de stad op alle vlakken. Hij “*octroya exemption d’aubaineté aux bourgeois de la ville de Hal pourvu qu’ils payassent le droit de meilleur catel et portant à 20 sols tournois les droits d’entrée et d’issue de la bourgeoisie*²⁶ dont le montant devait être affecté à l’amélioration de la «forterèche»²⁷

Afb. 26. Interieur van het schip van de basiliek (1341), avant-gardistisch werk van de Internationale gotiek van rond 1300.

*Droit d’Aubaine, succession (erfenis) d’un étranger qui meurt dans un pays où il n’est pas naturalisé ; droit qu’un étranger, qui abandonnait la terre de son Seigneur, payait au baron dans la terre duquel il allait demeurer et, s’il ne lui prêtait pas serment de fidélité, le nouveau seigneur devenait l’héritier de ses biens.*²⁸

Als een burger geen trouw had gezworen aan de heer van zijn nieuwe verblijfplaats, werd hij als “vreemdeling” beschouwd en daarop was dan het

26 Dit betreft het verwerven of afzeggen van het burgerschap dat ondermeer de eed van trouw aan de vorst omvatte.

27 De burgers verplichtten zich hierdoor tot militaire bijstand aan de graaf, wat de oprichting van de schuttersgilden inhield en uiteraard de uitbouw van Halle tot versterkte stad.

28 L. EVERAERT en J. BOUCHERY, *Histoire de la Ville de Hal*, p. 212.

“droit d’aubaine” van toepassing, dat inhield dat zijn erfenis (roerend en onroerend) aan de heer toekwam. **Vrijstelling van het « droit d’aubaine » wordt beschouwd als toetssteen voor waarachtige stadsrechten. Ze onderscheidt de stad van het (platte)landsrecht waar lijfeigenschap de regel was.**

De Amerikaanse “*Lectric Law Library’s Lexicon*” formuleert het (in tegenstelling met veel Europese bronnen) zonder omwegen:

DROIT D’AUBAINE - This was a rule by which all the property of a deceased foreigner, whether movable or immovable, was confiscated to the use of the state, to the exclusion of his heirs. The word aubain signifies hospes loci, peregrinus advena, a stranger. ...

As the darkness of the middle ages wore away, and the light of civilization appeared, things of barbarous and inhospitable usage was by degrees discontinued, and is now nearly abolished in the civilized world. It subsisted in France, however, in full force until 1791, and in a modified form, until 1819, when it was formally abolished by law.²⁹

Voor de zich ontwikkelende steden was de vrijstelling een kwestie van “to be or not to be”: hun handel en wandel was helemaal afhankelijk van “(stads)grensoverschrijdende” relaties. De Halse keure van 1357 is zodoende inderdaad als de echte praktische realisatie van het stedelijk statuut van Halle te beschouwen, mede omdat zij meteen ook voorzag in de financiële middelen om die taken effectief te vervullen.

“Den 19 Juli 1357 stond hertog Willem III van Beieren (bijgenaamd de Zinnelooze), graaf van Henegouw, het grootste getal der vrijheden toe welke Halle tot aan de fransche omwenteling genoten heeft; hij schonk privilegiën en verordeningen (lettres de stil) aan de neringen; hij stond een stuk grond af om er de kapel van Breedhout op te maken en hielp door zijne milde giften de nieuwe kerk van Halle te bouwen. Eindelijk stond hij aan de stad Halle alle heiden af, die op haar grondgebied lagen, onder voorwaarde nochtans dat zij de bruggen, wegen en versterkingen in goeden staat op hare kosten zou onderhouden. “

29 De term “droit d’aubaine” blijkt onvertaalbaar. In feite betekent “exemption du droit d’aubaine » het « recht om te erven”. J. DAVID, *Geschiedenis van Henegou*, Leuven, 1890, p. 142 noemt het “wildvang” en vermeldt “Zoo noemde men in de middeleeuwen het Fransche ‘droit d’aubaine’, waarbij de heer zich de erfenis eens verstorven vreemdelings toeëigende”, en omschrijft de exemption du droit d’aubaine als “den vollen vrijdom (versta “vrijstelling”) van het oude heerlijke recht van wildvang”. De meeste bronnen verwijzen voor het droit d’aubaine naar Frankrijk maar dit was niet exclusief voor Frankrijk. Wel werd het er héél nadrukkelijk door de koningen gebruikt als instrument om hun macht te vestigen.

Het laatste kwart van de 14de eeuw ziet de stormachtige ontwikkeling van de stad met

- het Stadskaasteel, verblijfplaats van de Henegouwse baljuw,
- de stadsvesten³⁰, die het de stedelijke schuttersgilden mogelijk maken het hunne bij te dragen tot de verdediging van het graafschap
- de Leide, een omleiding van de Zenne om de overstromingen van de uiterwaarden te vermijden,
- de korenhalle
- de Grote Markt
- de instelling van de Maandagmarkt
- de statuten van de gilden en ambachten (schuttersgilde in 1412).
- Van 1362 dagtekent het statuut van de lakengilde
- In 1356 ontdoet de graaf zich op kerkelijk vlak van zijn persoonlijk beheer van de parochie (het personaat)
- en hij verleent aan Halle zijn huidig stadswapen

In 1354 stelt de gravin van Henegouwen dat het feit dat zij aan de inwoners van Halle toelaat te kopen en verkopen in Brabantse munt “*ne sera nulle-ment préjudiciable à la comtesse ni à ses successeurs comtes de Hainaut.*” De verdeling van de inkomsten van het domein gebeurt voortaan tussen het Kapittel en de graaf.

De stad heeft in haar latere geschiedenis haar erkentelijkheid (die trouwens samenviel met haar eigenbelang als handels- en bedevaartstad) betoond door de behoorlijk versterkte stad – een uitdrukkelijke verplichting van de “vrijheden” – met succes te verdedigen tegen opstandelingen in 1489 en 1580.

De basiliek als bekroning van de stadswording

Intussen was het hertogdom Brabant tot hoge bloei gekomen en werden er overal stadskerken gebouwd, als kathedralen zo groot (Brussel, Mechelen, Antwerpen, 's Hertogenbosch). Daarmee vergeleken oogde het pseudobasilikale concept van de het toenmalige schip (zonder triforium en lichtbeuk) eerder primitief en vervulde men het rond 1380 **met triforium en lichtbeuk**. De lopende bouwwerken aan de kerk werden hierdoor omgevormd tot een nieuw concept dat de kerk dubbel zo lang en zo hoog maakte als wat men bij het begin van de bouwwerken in 1341 op het oog had.

Hierdoor moest ook de toren met een verdieping verhoogd worden (de huidige **beiaardkamer**) maar die werd pas rond 1450 verwezenlijkt.

30 M.J. VAN DEN WEGHE, 'Halle's oud Versterkingswerk', in Gedenkschriften van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle, nr. 10, 1934/35, p. 55 e.v.

Aansluitend werd in 1398-1410 het prachtige **koor** gerealiseerd. Met dit alles was de basiliek omgevormd tot een voornaam werk van de intussen algemeen geworden Brabantse hooggotiek (*Afb. 27 en 28*).

Afb. 27-28. Verbouwing van het schip (ca. 1380) en bouw van het koor (1398-1410): een meesterwerk van Brabantse hooggotiek.

Dit is de tijd waarin alle torens in de Nederlanden wedijverden om de omvangrijkste klokkengeluien. Halle bewaart hiervan nog een grote klok die in haar opschrift verwijst naar Maria van Boergondië en haar echtgenoot Maximiliaan van Oostenrijk (1477-1482). De oudste vermelding van een echte beiaard dateert uit 1510 in Oudenaarde. Halle bezit nog steeds een reeks historische klokken uit het begin van de 16de eeuw die eveneens wijst op een beiaard. Een aangepaste behuizing daarvoor werd pas in 1600 gerealiseerd (ten tijde van de aartshertogen Albrecht en Isabella) door **de derde torenverhoging** met een nagotische belvédère en opengewerkte torenspits. Daarvan is vandaag nog alleen een torenwachterskamer bewaard, de rest is vanwege zijn bouwvalligheid vervangen door een laatbarokke belvédère met lantaarn die evenwel het profiel van zijn voorganger bewaart.

3.2. De middeleeuwse stad (*zie afb. 19*)

De Kernstad uit de tijd van voor de versterkingen, grensde aan het kasteel en de (eigen)kerk van de heer, aan de uiterwaarden van Zenne maar juist buiten het bereik van de overstromingen. Het geologische grintterras dat hier dagzoomt bood een stevige basis en drinkbaar water op geringe diepte. De markten lagen aan het kruispunt van de hoofdstraten, juist buiten de nederzetting. Dat was toen gebruikelijk omdat markten nogal eens voor ordeverstoring durfden zorgen.

De hoofdstraten uit Brussel en Lennik (het Nijvels domein) kwamen samen aan de Maandagmarkt, De “Lange steenweg” maakte gebruik van de rotsopduikingen in de uiterwaarden om de goed ontwaterde oversteekplaats te bereiken aan de Molenborre. Hier stak de Bosstraat de Zenne over om het voor Halle economisch heel belangrijke Hallerbos te bereiken en verder de verbinding met Nijvel te verzekeren. De verbinding met Bergen bleef de Zenne volgen, richting Lembeek.

In die tijd was het kasteel volgens de recente opgravingen nog een omwald hof en diende de massieve kerktoren als vluchtburg in onrustige tijden.

De opeenvolgende stadsplannen – J. Deventer (1550), Ferraris (1773), Vandermaelen (1836), Popp, tot en met de hedendaagse, uitgebreide ruimtelijke planning, - illustreren dat Halle de hoofdlijnen van het historisch gegroeide nederzettingsspatroon intact bewaard heeft en dat het beeld niet alleen in plattegrond te herkennen is maar ook beleefbaar gebleven is in het hedendaags stadsbeeld. Daarom is de binnenstad in haar geheel beschermd als historisch stadsgezicht.

Het “Ontwerp Ruimtelijk Uitvoeringsplan (RUP) Binnenstad Halle” concretiseert de daarvoor nodige “Verordenende bepalingen”. **Artikel 4. Waardevolle constructies** heeft betrekking op alle “Merkwaardige gebouwen, Begeleidende gebouwen, en Markante muurconstructies”. Dit zijn “bestemmingen in overdruk” waarbij de basisbestemming de in de grondkleur aangeduide bestemming is. Deze waardevolle constructies dienen maximaal bewaard te blijven, en vergunningsaanvragen moeten daarom vergezeld gaan van een **CHE-rapport** dat het behoud en de valorisatie van de **culturele, historische en esthetische waarde** toelicht.

4. Iconen van de Stad

4.1. De St.-Martinusbasiliek

De toren van de voorgaande kerk blijkt vandaag nog steeds aanwezig te zijn in de twee onderste buitengeledingen van de huidige toren en kan gedateerd worden tussen 1200 (na de vrede van 1194) en 1250 (voor de schenking van het devotiebeeld in 1267 waarbij de nadruk verlegd werd naar de O.-L.-Vrouwkapel).

Het succes van de bedevaart na de schenking van 1267 gaf aanleiding tot de bouw van het **huidige schip met zijbeuken** (maar nog zonder triforium en lichtbeuk), **de torengleding met de thans blinde galmgaten en de O.-L.-Vrouwkapel**.

Deze werken begonnen in 1341. Let wel dat al deze zware investeringen van de graven in de stadsontwikkeling van Halle dateren van na de overkoop door de graaf van de voogdijrechten en het meierschap in het Halse domein van de kastelein van Brussel in 1331/32.

De O.-L.-Vrouwkapel werd gebouwd naar het beeld en gelijkenis van de beroemde Ste Chapelle in Parijs van de Franse koning Lodewijk IX (dezelfde die Henegouwen aan de Avenners had toegewezen³¹) terwijl het schip met zijbeuken een avantgardistisch bouwwerk werd waarvoor voorbeelden te vinden zijn in de Bovenrijnstreek en in Frankrijk. Dit was nog het werk van de graven van Henegouwen uit het huis der Avenners.

31 In 1328 werd graaf Willems zwager Filips van Valois koning van Frankrijk (J. David, “Geschiedenis van Henegou”, uitg. Jozef Van Linthout, Leuven, 1890)

De verbouwing van het schip (ca. 1380) en de bouw van het koor in 1398-1410 zette de kroon op het werk en maakte van de kerk een unieke realisatie van de rijkste Brabantse hooggotiek. De stad was nu volledig omweld en voorzien van stadspoorten, zodat de kerk tot voor de toegang tot het stadskasteel kon uitgebreid worden (*afb. 29*).

Afb. 29. De toren als tijdsbalk voor Halle's stadswording.

4.2. Het Stadskasteel

Recente opgravingen hebben het beeld van het middeleeuwse Halle verrassend vervolledigd. De omvangrijke resten van het Stadskasteel werden blootgelegd en gelukkig kon een belangrijk deel ervan behouden worden in de kelders van het St.-Augustinus-woon-en-zorgcentrum. De oudste resten verwijzen naar een omwalde hofstede als voorgangster van het kasteel. De kasteelresten zelf verwijzen zonder uitzondering naar ten vroegste de tweede helft van de 14de eeuw, d.w.z. naar de periode waarin de stad van vestingmuren werd voorzien. De bekende archiefteksten die het hebben over de verbouwing van het kasteel betreffen dus in feite de omvorming van een omwalde hofstede tot een echt en belangrijk middeleeuws kasteel.³²

32 M.J. VAN DEN WEGHE, 'Het Sterk Kasteel van Halle', in Gedenkschriften van de Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige Kring van Halle, nr. 9, 1933, p. 55 e.v.

Rond diezelfde tijd werden ook de stadswallen opgetrokken, eerst rond de kernstad op de linker Zenne-oever en kort daarop uitgebreid naar de rechteroever.

4.3. Historisch Stadhuis

Ref.: Hallensia 1995/4 en 1996/1, KGOKH- Verhandeling 2012/36, (Afb. 32 en 33)

Verder weet men van het eerste stadhuis alleen dat hertog Filips de Goede van Boergondië 24 eiken schonk voor het optrekken van “*une neuve maison et halle*” en aangenomen wordt dat met “maison” het stadhuis bedoeld wordt. De recente studie van het historisch stadhuis met het oog op zijn restauratie³³ heeft geleid tot de vaststelling dat de buitenmuren van de kelders ervan in feite deze zijn van het vorige stadhuis. Deze blijken aanzienlijk minder uitgestrekt te zijn dan het huidige bovengrondse historisch stadhuis.

De verklaring hiervoor is te vinden in de gravure gepubliceerd door Wauters in 1845 (*afb. 30*). Op het gelijkvloers van dit streng symmetrisch gebouw zijn twee onregelmatigheden op te merken. Links is er een doornit te zien naar de achtergelegen gebouwen en rechts de ingang voor het hotel “Schild van Boergondië”. Zoals op vele plaatsen (bv. Brussel en Leuven) waren de stadhuizen die in de late middeleeuwen gebouwd werden vooral bedoeld voor de representatie en nam men er de aanpalende gebouwen in op om een indrukwekkende gevel en bouwvolume te kunnen optrekken.

De brand gaf Halle hiervoor de ideale gelegenheid en het huidige gebouw werd opgetrokken in 1608-1616. Van opzet lijkt het sterk op de gotische stadhuizen en met name dit van Oudenaarde, maar de vormgeving van de gevels heeft de strakke belijning van de renaissance.

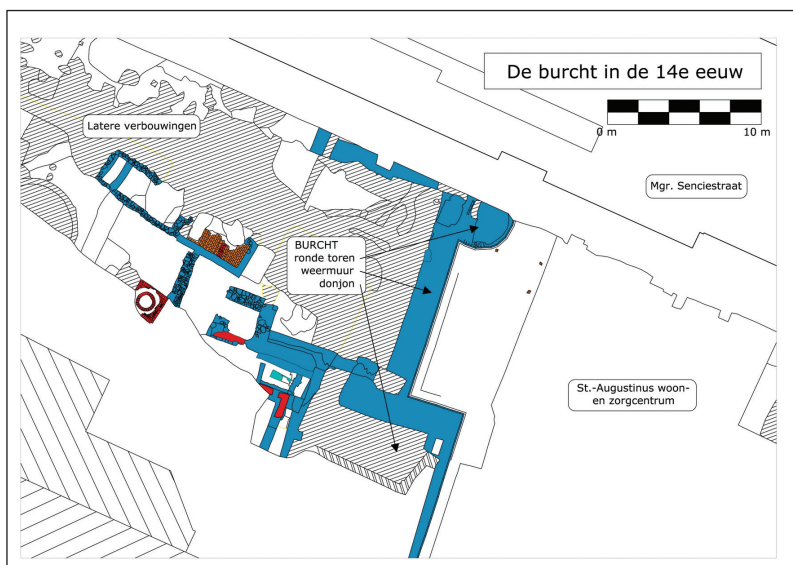
Een ander aspect van zijn representatieve functie is het feit dat tot in de 19de eeuw in feite alleen de eerste “schone” verdieping effectief als stadhuis werd gebruikt. Het gelijkvloers werd ingenomen door utilitaire ruimten en de bovenverdiepingen – die trouwens alleen bereikbaar waren via een smalle wenteltrap – stonden grotendeels leeg.

Pas bij de grote restauratie in de 19de eeuw werden de onregelmatigheden in de gevelcompositie weggewerkt. Toen ook pas werd er een grote eretrap binnen de bestaande muren ingebouwd.

33 Zie KGOKH-Verhandeling 2012 “Bouwgeschiedenis van het Historisch Stadhuis van Halle”.

Afb. 32-33. Het Historisch Stadhuis. Wauters (1845)
werkelijke oorspronkelijke toestand (1616) en gerestaureerde toestand.

Afb. 30-31. Het Stadskasteel (1382): plan van de opgravingen; bewaarde resten in de kelders van het St.-Augustinus woon- en zorgcentrum.

4.4. De stad als economische groeifactor

Henegouwse Blauwe steen en Brabantse gotiek

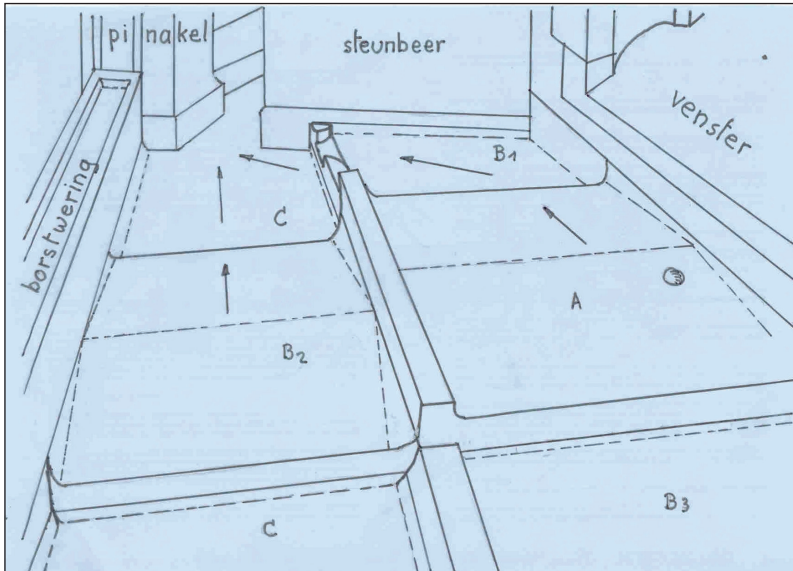
De eerste hoofdstukken belichten de geografische en de historisch factoren die tot het ontstaan en de ontwikkeling van de nederzettingen en in het bijzonder van de Stad Halle geleid hebben. De restauratie van de St.-Martinusbasiliek heeft onverwacht geleid tot de vaststelling dat economische factoren andere dan de landbouw eveneens van doorslaggevend belang kunnen zijn.

De basiliek is opgetrokken in witte kalkzandsteen die ontgonnen werd in Brabant zelf en bekend staat als “Ledesteen”. In het koor komen er ook belangrijke partijen blauwe steen voor, maar omdat die stenen maar op een willekeurige wijze over de gevels zijn verspreid en het bouwen met die steensoort pas in latere eeuwen tot ontplooiing kwam werd aangenomen dat de blauwe steen in het koor van Halle toe te schrijven was aan eerder ongelukkige restauraties (*afb. 34*).

Afb. 34. De toepassing van “blauwe Henegouwse steen” in het koor van de basiliek rond 1408. De willekeurige spreiding deed aanvankelijk vermoeden dat het ging om “ongelukkige” herstellingen wegens het verschil in steensoort.

De recente restauratie bracht de oorspronkelijke dakafwerking van de kranskapellen van de basiliek (1408) aan het licht en die bleek te bestaan uit grote platen van de zgn. “blauwe steen van Henegouwen”, afkomstig van groeven uit de streek van Ecaussinnes. Deze stenen platen waren op een gesofistikeerde manier vormgegeven om het regenwater af te leiden naar de waterspuwers (*afb. 35*).

Afb. 35. De massale toepassing van de “blauwe Henegouwse steen” in de dakafwerking van de koorkranskapellen, blootgelegd tijdens de lopende algemene restauratie, bevestigde dat deze steensoort al bij de opbouw in 1398-1410 werd verwerkt. Daarmee is de basiliek (samen met het stadskasteel) de oudste gedateerde toepassing van deze steensoort die sindsdien de reputatie van de “nationale” Belgische steen heeft verworven.

Nader onderzoek wees uit dat in de basiliek een honderdtal van dergelijke platen verwerkt is, en dat deze die in het koor voorkomen dateren van bij de bouw van het koor in 1398-1410. Verbazend is verder dat de beschikbare studies over de uitbating en toepassing van deze Blauwe steen van Henegouwen er op wijzen dat deze pas goed op gang kwam vanaf ca. 1450 en dan nog in Brabantse toepassingen (het stadhuis van Leuven). In de middeleeuwse gebouwen van Henegouwen zelf wordt bij voorkeur met andere steensoorten gewerkt, en dat zelfs in de grote Sint-Vincentiuskerk te Zinnik zelf !

De verklaring is dat de streek van uitbating over geen bevaarbare waterloop beschikt en bij de studie van de nederzettingfactoren is al aangehaald hoe beperkt de vervoersmogelijkheden te land wel waren via onverharde wegen. De massale bouw van Brabantse monumenten in de gotiek kampten van hun kant met de beperking dat deze steen niet voorhanden was in grote formaten, iets waar de Henegouwse blauwe steen nu juist wel sterk in was. Vermits de oudste grootschalige toepassingen van deze laatste in Brabant te situeren zijn illustreert dit dat deze

steenindustrie pas tot ontwikkeling kwam als in haar relatieve nabijheid een grote behoefte aan dit type steen ontstond. En met de ontdekking te Halle kan de beginfase hiervan nu een halve eeuw naar voor geschoven worden.

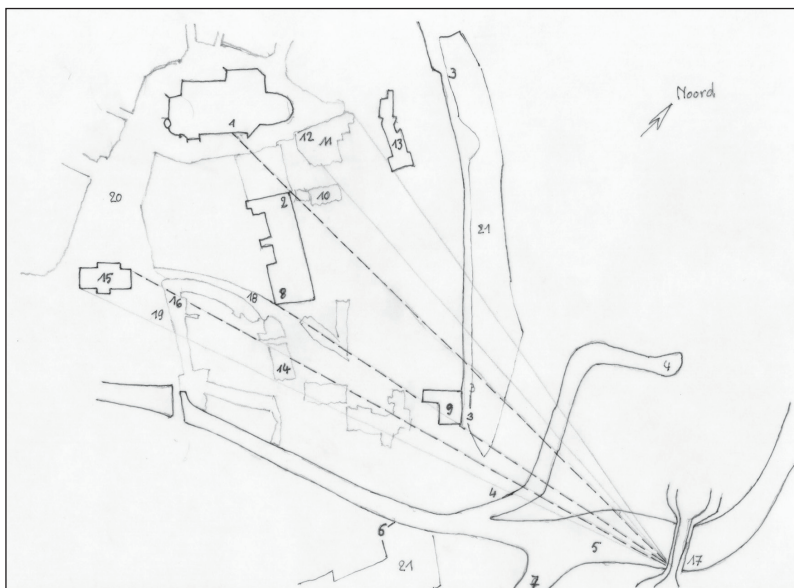
4.5. Blick op oud Halle

Een vergeten prent en een kadasterkaart

De voorstudies voor de restauratie van het Historisch Stadhuis hebben de aandacht gevestigd op een gravure van het oude Halle, gezien vanaf de oude Kanaalbrug, thans de Sluis van het kanaal (*afb. 36*). Deze gravure geeft voor vele gebouwen en onder andere voor de basiliek en voor het stadhuis bijzonder nauwkeurige details. Dank zij de context – de restauratie van het stadhuis – werd de aandacht ook gevestigd op het feit dat het wenteltraptorentje aan de achterzijde van het stadhuis nog de versie was van voor de restauratie ervan in 1848.

De beslissende test voor de betrouwbaarheid van de prent werd bekomen door ze te confronteren met het kadasterplan van Ph. Vandermaelen (1836)(*afb. 37*). Een lijn werd getrokken vanaf de Kroningsportaaltravee (nog juist zichtbaar opzij van het Oud-Jezuïetencollege) en de hoek van het Collegegebouw; het verlengde hiervan bleek op het plan uit te monden op de Kanaalbrug en dat was precies de gezichtshoek van waaruit de hele prent bleek getekend te zijn.

Vervolgens werden zichtlijnen getrokken naar andere opvallende gebouwen en werden de gebouwen en landschapskenmerken die door de zichtlijn werden gekruist op de prent nagetrokken. Al deze gegevens bleken perfect overeen te stemmen tussen prent en plan, zodat andere gebouwen en landschapskenmerken op deze zichtlijnen konden geïdentificeerd worden. Uiteindelijk werd hiermee een quasi volledige identificatie bekomen van het stedelijk landschap van een belangrijk deel van de binnenstad in de eerste helft van de 19de eeuw. Dit is tot op heden nog altijd herkenbaar op het terrein.

Afb. 36, 37. Blik op Oud Halle. Prent getekend V. Hendric (onbekend). Op basis van de gedetailleerde chronologie van de 19de-eeuwse restauratie van basiliek en stadhuis is het mogelijk geworden deze prent te dateren voor 1848. De vergelijking met het kadasterplan van Vandermaelen (1836) laat toe vast te stellen op welke plaats de kunstenaar stond en dat hij zeer getrouw de werkelijke toestand heeft weergegeven. Met dit vertrekpunt konden quasi alle gebouwen en andere details geïdentificeerd worden.

5. *Usque Hallas*

Bij de aanhef van deze bijdrage vermeldden we al dat, door het maken van een synthese van een groot aantal publicaties, gespreid over een halve eeuw, er niet alleen een globaal beeld tot stand kwam van het ontstaan en de ontwikkeling van de Stad Halle, maar dat er ook onverwachte nieuwe inzichten opdoken als gevolg van kruisverbindingen tussen feiten afkomstig uit verschillende disciplines en tijdperken.

Een markant voorbeeld hiervan is bv. het gebeuren van de 13de eeuw. Met de vrede van 1194 komt er een einde aan de eindeloze grensoorlogen tussen hoofdzakelijk Vlaanderen, Henegouwen en Brabant. Er begint een nieuwe periode. Halle begint hieraan als een domein in onverdeeldeheid, met de Brabantse vertegenwoordiger als de dominante figuur in het beheer ervan. Het Polypicon van datzelfde jaar 1194 legt deze situatie heel concreet vast. Deze periode eindigt evenwel in 1331/1332 met Halle als een quasi volledig Henegouws domein.

De feiten die zich in deze 13de eeuw hebben voorgedaan zijn: 1225 eerste stadskeure, 1200-1250 bouw van de kerktoren als vluchtburg, 1249 bevestiging van stadskeure, 1264 nieuwe, uitgebreide stadskeure, 1267 schenking van het devotiebeeld van O.-L.-Vrouw van Halle. Hiermee wordt duidelijk dat de graven van Henegouwen een hele eeuw lang geduldig hun invloed in Halle hebben uitgebouwd. In 1331/32 is de Brabantse invloed dermate uitgehold dat de graaf zonder enig politiek probleem de resten ervan (het voogdijschap over het Kapitteldomein en het meierschap van de stad) kan overkopen en in 1357 de vorige keuren vervangen door een gloednieuwe waarbij er geen Brabantse partner meer meespeelt.

Al de opgesomde feiten van 1194 tot 1267 blijken even zo vele stapjes geweest te zijn in dat langzame proces. Dat er ondertussen een nieuw geslacht is aangetreden als graaf van Henegouwen maakt daarbij helemaal niets uit en het is nog eens een nieuw geslacht, dit van de hertogen van Beieren, die de eindconclusies eruit trekt in 1357, de Halse stadskeure haar definitieve vorm geeft en er de materiële middelen aan verbindt om de stad in de daaropvolgende kwart eeuw uit te bouwen.

In die kwart eeuw wordt Halle

- een welvarende stad,
- een versterking die haar nut als steunpilaar voor de Henegouwse vorsten ten volle waar zal maken, ook al heten die vorsten ondertussen van Boergondië, van Habsburg, of van Oostenrijk;

- Halle wordt een bedevaartplaats die over heel Europa vermaard is en het trefpunt is voor de voornaamste vorsten van Europa,
- en hiervoor wordt er een grote basiliek gebouwd die een toonbeeld is van de meest progressieve internationale en nationale gotiek.

Het is dus niet verwonderlijk dat de Hallenaren, - de *“luden van Halle, knapen ende maerten ende den anderen daer wonende ende overcomende ...”* (zo luidde dat in de eerste keure van 1225), - fier zijn op hun stad en daar de nodige zorg willen voor dragen. Dat is misschien het ultieme stadskenmerk dat zijn inwoners (zowel daar geboren en getogen als inwijkelingen) fier zijn over hun stad, zoals ze dat al waren na het succesvol afslaan van belegering en overval, met als leuze *“Usque Hallas”*. Tot bij de stad (maar niet verder)!

De stad Halle naar het plan van Jacob van Deventer.